

GİBTÜ İslami Araştırmalar Dergisi

e-ISSN: 3062-0317

Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2025 (Haziran/June)

GISTU Journal of Islamic Studies

مجلة الدراسات الإسلامية

Hadisin Değeri Açısından İsnâd

The Significance of Isnâd in Determining the Value of Ḥadīth

Ali Karakaş

Doç. Dr. Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Assoc. Prof. Dr. Dicle University, Faculty of Theology, Department of Hadith
Diyarbakır / Türkiye
ali.karakas@dicle.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-7869-823X>

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi: 10 Nisan 2025
Kabul Tarihi: 10 Haziran 2025
Yayın Tarihi: 30 Haziran 2025

Article Information

Article Type: Research Article
Date Received: 10 April 2025
Date Accepted: 10 June 2025
Date Published: 30 June 2025

Atıf/Citation: Karakaş, Ali. "Hadisin Değeri Açısından İsnâd". *GİBTÜ İslami Araştırmalar Dergisi* 6/1 (Haziran 2025), 53-87. DOI: 10.56477/gibtuislamad.1673311

Değerlendirme: Çift Taraflı Kör Hakemlik

Hakem Sayısı: İki İç Hakem-İki Dış Hakem

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması ve Fon Desteği Beyanı: Etik kurallara uyulduğu, yazar(lar)ın herhangi bir çıkar çatışmasının bulunmadığı ve herhangi bir dış fon almadıkları beyan edilmiştir.

İntihal: Tespit edilmemiştir. (intihal.net).

Lisans: Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.

Yayıncı: Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi.

Review: Double-blind

Reviewers: Two Internal - Two External

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Conflict of Interest and Funding Statement: It is declared that ethical rules have been complied with, the author(s) have no conflict of interest, and no external funding was received.

Plagiarism: No plagiarism detected. (intihal.net).

License: This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Published by: Gaziantep Islam Science and Technology University.

Öz

İslam gönderilen son dindir. Kur'an-ı Kerim bu dinin kutsal kitabıdır. Hz. Muhammed (s.a.s.) söz ve uygulamalarıyla dini yorumlamış ve hayatına uygulamıştır. Hadisler, Kur'an-ı Kerim'in sosyal hayatımıza uygulanmış halidir. Sahâbe, Kur'an-ı Kerim'i yazıya geçirmiş, Hz. Muhammed'den (s.a.s.) hadis dinlemiş ve rivayet etmişlerdir. Gerek Hz. Muhammed (s.a.s.) hayatıyken gerekse sahâbe döneminde isnâd kullanılmıştır. Sened, hadisleri nakleden şahısların içinde yer aldığı râviler zinciridir ve aynı zamanda hadislerin kimler aracılığı ile bizlere ulaştığını gösteren yazılı bir vesikadır. Aslında bu vesika, Allah'ın Müslümanlara has kıldığı bir sistemdir. Bu metot, tarihin hiçbir döneminde başka bir millet tarafından kullanılmamıştır. İsnâd vasıtasıyla İslam muhafaza edilerek her türlü tağyirden korunmuştur. İsnâd zincirinde yer alan her bir râvi bir dipnot hükmündedir ve yazılı bir kaynağa işaret etmektedir. Bu da nakledilen hadislerin güvenilirliği açısından büyük önem arz etmiştir. Özellikle Hz. Osman'ın şehid edilmesiyle beraber başlayan fitne hareketleri sonucu hadis rivayetinde isnâd sorgulaması daha da önem kazanmış ve zamanla ilmi bir disipline dönüşmüştür. İslam'dan önce özellikle Araplarda basit haliyle de olsa isnâd kullanımı vardı. O dönem de pek çok bilgi o yolla sonraki nesillere aktarılmıştır. Bazı ön yargılı oryantalistler, isnâd sisteminin İslam'a has olmadığını aksine daha önce Yahudi, Hristiyan ve Budizm gibi dinlerde kullanıldığını iddia etmişlerdir. Ancak onların bu iddiası indi bir yaklaşımdan öteye geçememiştir. Nitekim bazı tarihi ve ilmi gerçekler onların bu iddiasının yanlış olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışmanın amacı, isnâdın hadis rivayeti açısından değerini ortaya koymak ve Müslümanlara has bir ilmi yöntem olduğunu ispat etmektir. Yaptığımız araştırmalara göre, isnâd basit haliyle çeşitli dinlerden ziyade cahiliye dönemi Arap toplumunda kullanılmıştır. Ancak İslam'la beraber bir ilmi disipline dönüşmüş ve başta hadis olmak üzere çeşitli ilimlerde kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an-ı Kerim, Hadis, İsnâd, Tenkîd, Oryantalist.

Abstract

Islam is the final religion revealed and the Quran is the sacred scripture of this faith. Prophet Muhammad (PBUH) interpreted and applied this religion through his words and actions, embodying it in his life. The Hadiths represent the practical application of the Quran in our social lives. The Companions of the Prophet wrote down the Quran, listened to the Hadiths from Prophet Muhammad (PBUH), and transmitted them to one another. Both during the lifetime of Prophet Muhammad (PBUH) and in the era of the Companions, the Isnad was employed. The Isnad is the chain of narrators involved in transmitting the Hadiths and also serves as a written document that traces the lineage through which the Hadiths have reached us. Indeed, this system is one that Allah has exclusively designated for Muslims and it has not been employed by any other nation throughout history. Through the Isnad, Islam has been preserved and protected from any form of distortion. Each narrator in the Isnad chain functions as a footnote, pointing to a written source. This holds considerable significance regarding the reliability of the transmitted Hadiths. Particularly, with the onset of the fitna movements following the martyrdom of Uthman, the scrutiny of the Isnad in Hadith transmission became even more critical and gradually developed into a scholarly discipline. Before the advent of Islam, the use of Isnad, albeit in a simpler form, was already present, especially among the Arabs. Much knowledge was transmitted to subsequent generations through this method during that period. Some biased Orientalists have argued that the Isnad system is not exclusive to Islam, claiming that it was used in earlier religions such as Judaism, Christianity, and Buddhism. However, their claim has remained at a superficial level and has not been substantiated. In fact, certain historical and scholarly facts have demonstrated the inaccuracies of their assertion. The main purpose of this study is to reveal the value of isnad in terms of hadith narration and to prove that it is a scientific method that belongs only to Muslims. According to our research, isnad was used in its simple form in the Arab society of the period of ignorance rather than in various religions. However, with Islam, it turned into a scientific discipline and was used in various sciences, especially hadith.

Key Words: Holy Quran, Hadith, Isnad, Criticism, Orientalist.

Giriş

Yüce Allah insanları en üstün derecede yaratmıştır. Çünkü onları akıl ve muhakeme gücüyle donatmıştır. Hidayete erdirmek üzere de çeşitli peygamberler göndermiştir. İnsanlar, yaratılış gayesi itibarıyla ve hidayet açısından peygamberlere mutlak anlamda muhtaçtırlar. Aslında sadece salt akıl, hak yolu bulma konusunda yeterli değildir. Nitekim Peygamberler görevleri gereği insanları irşâd ederler ve kurtuluşa davet ederler. Allah'ın, insanlar arasından emir ve yasaklarını tebliğ etmek üzere seçtiği kişiye peygamber denmektedir. Dolayısıyla peygamber olarak seçilen kişinin ifa ettiği göreve, peygamberlik denmektedir. İslam itikadına göre, iman edilmesi gereken hususlardan biri de peygamberlerdir. Allah tarafından kendilerine yeni bir kitap ve şariat verilen peygamberlere Resûl denmektedir. Kendisine kitap verilmediği halde, diğer peygamberlerin şariatını tebliğ etmek üzere görevlendirilen peygamberlere ise, Nebî denmektedir. Peygamberler, Allah ile kulları arasında birer elçi ve birer vasıtaadırlar. Allah vergisi olan peygamberlik, çalışmakla elde edilemez. İnsanlar arasından seçilen peygamberler, diğer insanların tüm özelliklerine sahiptirler. Ancak onları değerli kılan en önemli vasıf, onların ilahi vahye mazhar olmalarıdır. Peygamberlerin sıdk, emânet, tebliğ, fetânet ve ismet gibi sıfatları vardır. Onların temel görevleri ise, tebliğ, teybin, ta'lîm ve tezkîyedir.¹

Kur'an-ı Kerim'de peygamberler hakkında çeşitli ayetlerde bilgi verilmektedir. Bu ayetlerden bazı örnekler şöyledir: *"Her ümmetin bir peygamberi vardır. Onların peygamberi geldiği zaman, aralarında adaletle hükmedilir ve onlara asla zulmedilmez."*² Bu ayette bildirildiğine göre, her topluma mutlaka peygamber gönderilmiştir. Her peygamber, gönderildiği toplumda adaletle hükmetmiş ve asla zulme rıza göstermemiştir. Allah, hiçbir topluma peygamber göndermeden o toplumu cezalandırmaz. Her toplum, peygamberi dinleme veya dinlememe ve adaletle uygun hareket edip etmeme hususunda haksızlığa uğramadan yaptıklarının karşılığını göreceklidir. Ayrıca ahiret gününde de her toplum hesaba çekilecek, kendilerine zulüm edilmeyecek ve dünya hayatında yaptıklarının karşılığını göreceklidir. Peygamberleri de orada onlara şahit olarak bulunacaktır. Bu husus, Kur'an-ı Kerim'in çeşitli ayetlerinde dile getirilmektedir.³

¹ Ahmed Hamdi Akseki, *İslâm Dini* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, ts.), 84, İsmail Lütfi Çakan ve N. Mehmed Solmaz, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi* (İstanbul: Altınoluk, 1994), 14; Yusuf Şevki Yavuz, "Peygamber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/257-262.

² Yûnus 10/47.

³ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverî, *en-Nuketü ve'l-Uyûn*, thk. (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012), 2/437; Ebu'l-Fida İmaduddin İsmail b. Kesîr, *Tefsîru'l-kur'âni'l-Azîm* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1969), 2/361; Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri* (İzmir: Anadolu Yayınları, 1991), 5/2721; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.), 4/232.

“Andolsun, senden önce de peygamberler gönderdik. Onlardan sana anlattıklarımız da var, anlatmadıklarımız da var. Hiçbir peygamber, Allah’ın izni olmadan bir mu’cize getiremez. Allah’ın emri gelince de hak yerine getirilir. İşte o zaman bunu batıl sayanlar, hüsrana uğrarlar.”⁴

Bu ayette bildirildiğine göre Hz. Muhammed’den (s.a.s.) önce pek çok peygamber gönderilmiştir. Bunların sayısı ile ilgili çeşitli rivayetler vardır. Bazı rivayetlere göre gönderilen peygamberlerin sayısı 124 bin iken, diğer bazı rivayetlere göre ise, bu sayı sekiz bin civarındadır. Sahih hadis kaynaklarında yer almayan bu rivayetler, sağlam bilgi ifade etmemektedir. Peygamberlerin gerçek sayısını Ancak Allah bilir. Yine bu ayette bildirildiği gibi, Yüce Allah bu peygamberlerden bazılarını Hz. Muhammed’e (s.a.s.) bildirmiş ve bazılarını da bildirmemiştir. Müşriklerden bazıları Hz. Muhammed’le (s.a.s.) alay ederek, “*Hani bizi tehdit ettiğin azâb nerede?*”⁵ diyorlardı. Bu ayette onlara cevap verilmekte, ahiret hayatında adaletle hüküm verileceği ve alay eden müşriklerin orada perişan olacakları haber verilmektedir.⁶

Tevhîd inancı açısından bu derece önemli olan peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed’dir (s.a.s.). Temel hadis kaynaklarında onun peygamber ve peygamberlikle ilgili söylemiş olduğu çok sayıda hadisi bulunmaktadır. Bu hadislerin bazılarında “*resûlün*”⁷, bazılarında ise, “*nebiyyün*”⁸ kelimeleri geçmektedir. Ayrıca bazı hadis kitaplarında “*Kitâbu Ahâdîsu’l-Enbiyâ*” başlığı altında peygamberlerle ilgili çok sayıda hadis yer almaktadır.⁹

Hz. Muhammed (s.a.s.), 23 yıl peygamberlik yapmış ve kendisine nazil olan vahyi insanlara tebliğ etmiştir. O, Kur’an-ı Kerim’in izaha muhtaç ayetlerini tefsir etmiş, onda olmayan bazı hükümleri vaz’ etmiş ve yaşayan bir Kur’an olarak içinde yaşadığı topluma örneklik teşkil etmiştir. Başta Suffe Medresesinde yaşayanlar olmak üzere sahâbe onu adım adım takip etmiş ve ilminden istifade etmeye çalışmışlardır. Kimi sahâbî hadislerini ezberlerken, kimileri de hem ezberlemiş hem de çeşitli yazı malzemeleri vasıtasıyla kaydetmişlerdir. Hz. Muhammed (s.a.s.) vefat ettikten sonra da hadise olan

⁴ el-Mü’min 40/78.

⁵ el-A’raf, 7/77.

⁶ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Camiu’l-Beyân an Te’vîli’l-Kur’ân*, thk. Mahmud Şakir (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2013), 24/105; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmî’l-Kur’ân*, thk. Abdurrezzak el-Mehdî (Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-Arabî, 2006), 15/292; Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, 8/98.

⁷ Bkz. Arent Jan Wensinck, “resûlün”, *el-Mu’cemu’l-Mufehres li Elfâzi’l-Hadîsi’n-Nebevî* (Leydın: Mektebetu Bril, 1936), 2/357.

⁸ Bkz. Wensinck, “nebiyyün”, *el-Mu’cemu’l-Mufehres li Elfâzi’l-Hadîsi’n-Nebevî*, 6/332.

⁹ Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğire el-Buhârî, *Sahîh* (Beyrut: Daru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, ts.), *Ahâdîsu’l-Enbiyâ*; Ebû’l-Hüseyn Müslim, b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü’rî, *Sahîh* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1998), Fadâil.

ilgi devam etmiştir. Sahâbe her zaman birbirine itimat etmiş, birbirini adil olarak kabul etmiş ve birbirinden hadis almaktan geri durmamıştır. Hadis rivayetinin sağlam temellere oturabilmesi için Hz. Ömer hadis rivayetinde şahit isterken,¹⁰ Hz. Ali ise rivayette bulunanlara yemin ettirmiştir.¹¹ Özellikle fitne olaylarından sonra hadis rivayetiyle ilgili çeşitli problemler ortaya çıkmış ve böylece isnâd sorgulaması başlamıştır. Bunun da temel nedeni, rastgele hadis rivayetini engellemek, uydurma hadislerin önüne geçmek ve Hz. Muhammed'in (s.a.s.) tüm ümmete miras olarak bıraktığı sağlam hadisleri koruma altına almaktır.¹² Bu anlamda isnâd kullanımı, hadis rivayetinde önemli bir rol oynamış ve hadislerin korunmasında büyük bir görev icra etmiştir. Nitekim ilk dönemlerden itibaren isnâdın hadis rivayetinde bir ilmi disiplin olarak kullanılması ve geliştirilmesi sadece Müslümanlara ait bir yöntemdir. Isnâdın anlamı, kullanımı, değeri ve gelişimiyle ilgili hem klasik dönemde hem de günümüz İslam ve Batı dünyasında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmayı yaparken ulaşabildiğimiz kadarıyla pek çok klasik ve çağdaş kaynaktan yararlanmaya, yorumlamaya ve tartışmaya çalıştık. Bu makalemizde amacımız, alanda var olduğuna inandığımız bir boşluğu doldurmaya, özellikle oryantalistlerin bu disipline ön yargılı yaklaşımlarını izale etmeye ve temel İslam kaynaklarına sunduğu katkıyı göz önüne sermeye çalışmaktır. Bu çalışmamızda isnâdın tanımı, İslam öncesi dönemde kullanımı, hadiste isnâd ve isnadın değeri gibi konular üzerinde durmaya gayret edeceğiz.

1. Isnâd'ın Tanımı

İslam'ın kurucu değerlerinden ikincisi olan hadis, sened ve metin olmak üzere temel iki ana kısımdan oluşmaktadır. Sened, hadisin rivayet zinciri,¹³ metin ise Hz. Muhammed'den (s.a.s.) sadır olan söz, fiil ve davranışlarla ilgilidir.¹⁴

Kelime olarak “*sened*”, dayanmak, yükselmek, yaslanmak, yukarı doğru çıkmak, temellendirmek, dağın aşağı kısmından zirvesine doğru tırmanmak, bir şeyi ilk kaynağına götürmek, dayamak, emanet etmek, atfetmek, hamletmek, desteklemek, itimat etmek ve benzeri anlamlara gelen “*senede-yesnudu*” fiilinden türemiş bir isimdir. “*Senede*” fiili, cümle

¹⁰ Buhârî, “İsti'zân”, 13; Müslim, “Adab”, 37.

¹¹ M. Tayyib Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri* (İstanbul: Nûn Yayıncılık, 1995), 200.

¹² Ebû Abdillâh Malik, b. Enes. *el-Muvatta'* (Beyrut: Dâru l-Hyâi't-Turâsi'l-Arabî. ts.), “Kader”, 1; Bu hadis, aynı anlamda ancak farklı kelimelerle değişik kaynaklarda da geçmektedir. Bkz. Ebû Dâvûd Süleyman b. Eşas es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), “Menâsik”, 56, hadis; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni b. Mâce, *Sünen* (Mısır: İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuh, ts.), “Menâsik”, 84; Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned*, (Beyrut: ts.), 3/26.

¹³ Abdülkerim Zeydân ve Abdulkahâr Ravâd Abdullah, *Ulûmu'l-Hadîs* (Dimeşk: Müessesetür'-Risâle, 2011), 47; Menna' el-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Hadîs* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1992), 58.

¹⁴ Zeydân, *Ulûmu'l-Hadîs*, 47; el-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Hadîs*, 58.

içerisindeki kullanımına göre bazen lazım ve bazen de muteaddi olarak kullanılmaktadır. Bu fiil, “*ilâ*” harf-i cerri ile kullanılınca, lazım, harf-i cersiz olarak direkt meful alınca ise, muteaddi anlamındadır. Aynı kökten gelen “*isnâd*” kelimesi ise, “*senede-yesnudu*” fiilinin “*esnede*” babının masdarıdır. “*Esnede*” fiili, mezid bir fiil olmasına rağmen, sülasi mutaaddi olan “*senede*” fiili ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Ayrıca aynı kökten türeyen “*istifâl*” babındaki “*istinâd*” kelimesi, sülasi lazımi olan “*senede*” fiili ile aynı anlamı ifade etmektedir.¹⁵ “*Esnede*” fiilinin ismi mefulü olan “*müsned*” kelimesine zaman denmektedir. Çünkü meydana gelen bazı olaylar, zamana dayandırılmaktadır.¹⁶ İsim olarak “*sened*”, maddi ve manevi dayanak, destek, arkalık, dağ yamacı, güvenilen ve dayanılan şey, ravi zinciri ve doküman gibi anlamlar için kullanılmaktadır.¹⁷ Bununla beraber “*sened*”, bir isim olarak bir çeşit elbise anlamındadır.¹⁸ İsim olarak “*sened*” kelimesinin cemi, “*esnâdün*” şeklinde olup cem-i mükesserdir. Bunun cem-i müennes’i salimi ise, “*senedâtün*” şeklindedir.¹⁹

Sened kelimesi bir kavram olarak hadis ilminde kullanıldığı gibi, sosyal ve ticari hayatta da vesika, senet, borç senedi, belge, tapu, kuvvetli delil, resmi kâğıt gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Bu kelime, hayatın pek çok alanında, “*senet sepet, açık senet, emre muharrer senet, hakani senet/tapu belgesi, mali senet, hatır senedi, hisse senedi, kefalet senedi, ortaklık senedi, teminat senedi, vakıf senedi*” gibi kelimelerle beraber de kullanılmaktadır.²⁰

Görüldüğü gibi sened kelimesi, filolojik anlamda destek, emniyet, güven ve delil anlamlarına gelmektedir. Bu anlamlar da hem maddi hem de manevi alanlarda aynı şeyi ifade etmektedir. Sened, dini metinlerin güvenilirliğinin kaynağı olduğu gibi, sosyal ve ticari hayatta da kâğıda kıymetli bir evrak niteliği kazandırmaktadır. Her iki anlam da, senedin ruhundan kaynaklanan manevi bir güçtür ve kullanıldığı her yerde emniyet hissi oluşturmaktadır.

Nitekim Hz. Muhammed (s.a.s.) Uhud Savaşında, “*reeytu’n-nisâe yüsniidne fi’l-cebeli/Uhud Savaşında kadınların dağa sığındığını/tırmandığını*

¹⁵ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, “senede”, *Kitabu’l-Ayn*, thk. Abdulhamid Hendâvî (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2003), 2/283; Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr, “senede”, *Lisânu’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, 2014), 7/271; Ma’lûf Luvis el-Yesûî, “senede”, *el-Muncid fi’l-Luğati ve’l-A’lâm* (Beyrut: Daru’l-Meşrik, 1986), 354.

¹⁶ Halil b. Ahmed, “senede”, *Kitabu’l-Ayn*, 2/283; İbn Manzûr, “senede”, *Lisânu’l-Arab*, 7/272.

¹⁷ Halil b. Ahmed, “senede”, *Kitabu’l-Ayn*, 2/283; İbn Manzûr, “senede”, *Lisânu’l-Arab*, 7/271; Mustafa b. Şemsuddin el-Ahterî, el-Karahisârî, “sened”, *Ahterî Kebîr* (Dersaadet 1310), 522; Luvis, “senede”, *el-Muncid*, 354.

¹⁸ Halil b. Ahmed, “senede”, *Kitabu’l-Ayn*, 2/283; Mecdüddin Ebü’s-Sâdât el-Mübârek b. Muhammed b. Esîr el-Cezerî, *en-Nihâye fi’l-Ğarîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, thk. Halil b. Me’mûn Şeyhâ (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 2011), 1/812; İbn Manzûr, “senede”, *Lisânu’l-Arab*, 7/272.

¹⁹ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fi’l-Ğarîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, 1/812; Luvis, “senede”, *el-Muncid*, 354.

²⁰ Mehmet Kanar, “sened”, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (İstanbul: Derin Yayınları, 2003), 1298; Şükrü Halûk Akalın, “senet”, *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 2066.

*gördüm*²¹ diye buyurmuştur. Bu hadiste yer alan “*yüsnidne*” ifadesi, dağa tırmanma ve yükselme, diğer bir ifadeyle sığınma anlamında kullanılmıştır. Burada dağa tırmanma ve sığınma, emniyet ve güveni ifade etmektedir.

Hadis açısından sened, hadisin bir silsile halinde Hz. Muhammed’e (s.a.s.) varıncaya kadar muttasıl bir rivayet yolu ile sika râviler tarafından yine aynı şekilde sika râvilerden nakledilmesi keyfiyetidir. Başka bir ifadeyle sened, hadisleri nakleden şahısların içinde yer aldığı râviler zinciridir ve aynı zamanda hadislerin kimler aracılığı ile bizlere ulaştığını gösteren yazılı bir vesikadır. Aslında bu vesika, Allah’ın Müslümanlara has kıldığı bir sistemdir. Bu metot, tarihin hiçbir döneminde başka bir millet tarafından İslâm’da olduğu gibi sistemli bir yöntem olarak kullanılmamıştır. Senette yer alan her bir râvinin adalet/ahlak ve zabt/hafıza açısından incelenip değerlendirilmesi, bu metodun haber alma ve alınan bu haberin doğruluğunu tespit etme yöntemi açısından son derece önemlidir.²²

Kelime olarak “*isnâd*”, dayanmak, itimat etmek, temellendirmek, söylenen bir sözü, sırası ile asıl sahibine kadar ulaştırmak, bir sözün, bir rivayetin geliş yolunu haber vermek ve bir bilgiyi ilk kaynağa kadar götürmek anlamındadır. Diğer bir ifade ile isnâd, herhangi bir metnin geliş ve intikal yolunu bilmektir.²³

Pek çok hadis usûlü kaynağında da ifade edildiği gibi “*sened*” ile “*isnâd*” kelimeleri aynı anlamı ifade etmektedir. Bu görüşe göre isnâd veya sened, metnin yolunu/geliş silsilesini bildirmek, sözü söyleyenine ulaştırmak ve nakleden kişiden asıl sahibine götürmek gibi anlamlara gelmektedir.²⁴

Her ne kadar sened ve isnâd aynı anlamları ifade etse de muhaddisler, özellikle ilk dönemlerde sened ile isnadı farklı anlamlarda kullanmışlardır. Buna göre sened, Hz. Muhammed’den (s.a.s.) sadır olan sözlerden önce zikredilen isimlerin yer aldığı râviler zincirine verilen isimdir. Başka bir ifade ile sened, sözün veya haberin kaynağından önce zikredilen isimler zincirinden oluşan kısımdır. İsnâd ise hadisin sened kısmını “*haddesenâ*”, “*ahberenâ*”, “*enbeenâ*”, “*enne*”, “*an*” ve “*kale*” gibi özel rivayet lafızlarıyla

²¹ Ebû Mûsa Muhammed b. Ebî İsa el-Medîni el-İsfahânî, el-Mecû’l-Muğîs fî Ğarîbi’l-Kur’an ve’l-Hadîs, thk. Abdülkerim el-Azbâvî (Mekke: Câmiatu Ummi’l-Kura, 2005), 2/135; İbnu’l-Esir, *en-Nihâye fî Ğarîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, 1/812.

²² Ebû’l-Fadl Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tedribü’r-Râvî fî Şerhi Takrîbi’n-Nevevî* (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2011), 368; Tayyib Okıç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler* (İstanbul: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1959), 8; Talat Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Rehber Yayıncılık, 1992), 211; Hayrettin Karaman, *Hadise Dair İlimler ve Hadis Usulü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 72; H. Musa Bağcı, *Hadis Tarihi ve Usulü* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2018), 330.

²³ Halil b. Ahmed, “*senede*”, *Kitabu’l-Ayn*, 2/283; İbn Manzûr, “*senede*”, *Lisânu’l-Arab*, 7/271; Ahterî, “*isnâd*”, *Ahterî Kebîr*, 55, 522; Luvis, “*senede*”, *el-Muncid*, 354.

²⁴ Zeydân, *Ulûmu’l-Hadîs*, 47; el-Kattân, *Mebâhîs fî Ulûmi’l-Hadîs*, 58; Raşit Küçük, “İsnad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 23/154-159; Veysel Özdemir, *İsnâd Menşei ve Doğuşu* (İstanbul: Hikmet Evi, 2020), 16.

hadisin metnini Hz. Muhammed'e (s.a.s.) kadar ulaştırmak ve ravileri sırasıyla zikretmektir. Diğer bir ifade ile isnâd, hadisin senedini “*haddesenâ*”, “*ahberenâ*”, “*enbeenâ*”, “*enne*”, “*an*”, “*kale*” ve benzeri rivayet sigalarıyla birlikte ifade ederek sözün veya haberin metnini kaynağına ulaştırmak ve râvileri sırasıyla zikretmektir.²⁵Aslında yapılan bu tanımlarda da görüldüğü gibi hadis nakleden râviler, bir nevi yola benzetilmektedirler. Çünkü hem râvi hem de yol, kişiyi amacına ulaştırmaya vesile olmaktadır. Dolayısıyla yapılan bu yoruma göre sened de manevi bir yol demektir. Örneğin “*Metnin yolu*” ile “*senedin yolu*” ifadeleri aynı anlamdadır. Sened, bir hadisin sahih, zayıf veya uydurma olduğunu tespit etmenin istinadgâhıdır. Bu nedenden hadisçiler, bu yola sened adını vermişlerdir. Râvi sayısı az olan isnâda “*âlf isnâd*” ve râvi sayısı çok olan isnâda ise “*nâzil isnâd*” denmektedir.²⁶ Daha önce olduğu gibi günümüzde de pek çok hadis âlimi, hadis tahlil ve tenkidıyla²⁷ ilgili isnâd üzerinde çeşitli çalışmalar yapmaktadır.

2. İslam Öncesi İsnâd

İsnâdlı rivayet sisteminin ilk defa nerede, ne zaman ve kimler tarafından kullanıldığı, sürekli tartışma konusu olmuştur. İsnâd sistemini araştıran ilim adamları, bunun kaynağını tespit etmek için hem ilahi hem de beşeri dinler üzerinde durmuşlardır. Bu araştırma sonucu karşımıza iki temel sonuç çıkmaktadır. Birincisi, Müslüman ilim adamlarının kahir ekseriyetine göre bu sistemin ilk defa Müslümanlar tarafından kullanıldığı ve dolayısıyla Allah'ın İslam'a has kıldığı bir sistem olduğu görüşüdür. İkincisi ise başta Batılı oryantalistler olmak üzere bazı ilim adamlarının bu sistemin daha önceki toplum ve dinler tarafından kullanıldığı yönündeki görüşleridir. Dolayısıyla bu tespit sonucunda üzerinde durulması gereken iki temel görüş karşımızda durmaktadır. Konuya hadis ilminin bir alt disiplini olarak bakıldığında isnâdı bir sistem haline getiren burada yer alan râvilerle ilgili birtakım kriterler belirleyen ve bu kriterleri uygulayarak metnin sahihliğini ilk defa ortaya koyanlar Müslümanlar olmuştur. Nitekim Hz. Muhammed'in (s.a.s.) vefatından sonra sahâbe döneminde fitne olaylarının vuku bulmasıyla beraber güvensiz bir ortam oluşmuş ve sahâbe-i kiram hadis rivayet edenlere isnâdı sormaya başlamışlardır. Bunun bir sonucu olarak Hz. Muhammed'e (s.a.s.) ait olma ihtimali yüksek olan hadisler tespit edilmiş, hadislerin sübutuyla ilgili tartışmalar bir şekilde bir noktaya bağlanmıştır.

²⁵ Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 176; Küçük, “İsnâd”, 23/154; Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, (İstanbul: İFAV, 2012), 37; Bağcı, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 167.

²⁶ Ebû Amr Osmân b. Abdîrrahman b. Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh fî Ulûmi'l-Hadis* (Müessesetu'l-Kutubis-Sekâfe, 1999), 164; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisu'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmi'l-Hadis* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 154; Zeydân, *Ulûmu'l-Hadis*, 50; el-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Hadis*, 58; Ali, Özek, *Hadis Ricâli* (İstanbul: Fatih Matbaası, 1967), 20; Küçük, “İsnâd”, 23/154, 157.

²⁷ Abdulkadir Evgin, *Hadislerde Hızır-Gayb İlişkisi* (Ankara: İlâhiyât, 2007), 86.

Yine bu isnâd sisteminin kullanımı sayesinde sahih hadisler tedvîn ve tasnîf edilerek hacimli ve sağlam çok sayıda hadis eserleri oluşturulmuş ve bu eserler günümüze kadar sıkıntısız bir şekilde ulaşabilmiştir. Tüm bunların sonucunda kanaatimizce isnâd, ilk defa hem bir sistem olarak hem de bir bilgi kaynağı olarak Müslümanlar tarafından kullanıldığı yönündedir. Nitekim bizce bu konuda herhangi bir şüpheyeye de mahal yoktur. Ayrıca genel anlamda Müslüman ilim adamları arasında da konunun böyle olduğuna dair herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Ancak hem ilk yazılı İslam belgeleri hem de temel İslam kaynakları üzerinde çalışan bazı oryantalistler, isnâd rivayet sisteminin İslam'dan önceki dönemlerde de kullanıldığını iddia etmektedirler. Onlara göre isnâd kullanımı, İslam dini ortaya çıkmadan önce varlığını sürdüren çeşitli ilahi, beşeri, din, inanç, kültür ve medeniyetlerde kullanılmıştır. Dolayısıyla onlara göre isnâd, bir sistem olarak sadece Müslümanlara aittir iddiasında bulunmak, tarihi ve tecrübî gerçeklerle çelişmektedir. Yani Müslümanlara ait özgün bir sistem değildir. Onların bu iddialarına göre isnâd ilk defa Yahudiler tarafından kullanıldığı gibi daha sonra gelen Hristiyanların, Yunanlıların, Romalıların, Hinduların, Budistlerin ve cahiliye dönemi Müşrik Araplar tarafından da kullanıldığı ifade edilmiştir.²⁸

Josef Horovitz (1874-1931), isnâd sisteminin ilk defa Yahudilik kaynaklarında kullanıldığını iddia etmiştir. İngiliz oryantalist Michael Cook, onun bu iddiasını örneklerle delillendirmeye çalışmıştır. Horovitz ve onu destekleyen oryantalistlere göre İslam'daki isnâd ile sözlü ve yazılı Yahudi rivayet geleneğindeki isnâd, birbirine çok benzemektedir. Dolayısıyla İslam'daki isnâd sisteminin Yahudi kültürüne dayandığını iddia etmişlerdir. Bu iddiayı ispatlamak için de çeşitli örneklerle yer vermişlerdir. Bu örneklerden bazıları şöyledir:

*“Musa Sinâ'da on emri aldı ve Yeşu'ya verdi. Yeşu da yaşlılara verdi. Onlar da peygamberlere verdiler. Peygamberler de Büyük Sinagog'un adamlarına naklettiler.”*²⁹

*“Kâtip Nahum diyor ki: Ben bunu Measha'dan işittim. O da babasından almış. O da çiftlerden aldı. Onlar da peygamberlerden Sînâ'da Mûsâ'ya verilen kanunu aldı ki, onda tarlasına iki çeşit buğday eken adam...”*³⁰ Bu görüşü savunanlar, daha pek çok örneğe yer vermişlerdir. Theodor Nöldeke (1836-1930) ve Friedrich Zacharias Schwally (1863-1919) gibi

²⁸ Özdemir, *İsnâd Menşei ve Doğuşu*, 33.

²⁹ Josef Horovitz, “Alter und Ursprung des İsnad”, 8/44 (Mişna/Babil Talmud'u, Abot, I, 1'den naklen); Özdemir, *İsnâd Menşei ve Doğuşu*, 39.

³⁰ Horovitz, “Alter und Ursprung des İsnad”, 8/44 (Mişna, Pe'ah, II, altı'dan naklen); Özdemir, *İsnâd Menşei ve Doğuşu*, 40.

oryantalistler, Horovitz'in iddiasının kanıtı muhtaç olduğunu söylemişlerdir.³¹

Alois Sprenger (1813-1893), James Robson (1890-1981) ve William Albert Graham gibi bazı oryantalistler, isnâdın Müslümanlara has bir özellik olduğunu ve İslam'daki isnâd sisteminin kendisine özgü bir konfigürasyonu ve sıra dışı bir kurumsallaşmasının olduğunu belirterek Horovitz'in iddiasına karşı çıkmışlardır.³² Bununla beraber ilk devir İslâm tarihi üzerine çalışmalarıyla tanınan İtalyan oryantalist Leone Caetani (1869-1935) ise isnâdın Müslümanlar tarafından icad edilmediğini ifade etmiş ancak menşei hakkında herhangi bir fikir ileri sürmemiştir.³³

Horovitz gibi bazı oryantalistlerin iddia ettikleri gibi isnâdın kaynağının Yahudiler olduğu ve ilk defa onlar tarafından kullanıldığı fikri, gerçeği yansıtmamaktadır. Öncelikle râvi zincirinin yoğun olarak kullanıldığı Babil Talmud'u, miladi yedinci yüzyılda derlenmeye başlanmış ve sekizinci yüzyılda ise yazılı nüshalar haline getirilmeye başlanmıştır. Nitekim Talmud'la ilgili bu çalışma, Müslümanlar arasında hadiste isnâdın kullanılmaya başlamasından çok sonradır. Ayrıca Talmud'daki râvi zincirinde yer alan râviler arasındaki mülakat ve mümârese gibi konular, işin uzmanları tarafından tetkik edilmesi gereken bir konudur. Şunun da bilinmesinde yarar vardır ki, Talmud'taki râvi zincirinde yer alan birçok râvinin adı verilmemekte, sadece "*Rav said/ravi dedi ki*" şeklinde ifadeler kullanılmaktadır. Yine Talmud'un pek çok metninde yer alan pasajlarda son râvi olarak sadece "*Râv/öğretmen, rehber*" lafzı kullanılmakta ve dolayısıyla herhangi bir isim zikredilmemektedir. Aslında bu durum, çoğunlukla ikili, bazen üçlü ve nadiren de dörtlü râvi silsilelerinin baş kısımlarının kopuk olduklarını göstermektedir. Talmud'un rivayet zincirinde yer alan son râviler, üçüncü yüz yıla kadar gitmekte, Yahudilik inancına göre milattan önce 1272 yılında vefat eden Hz. Musa ile aralarında yaklaşık bin yıl olduğunu unutmamak gerekmektedir.³⁴

Yapılan ilmi tespitlere göre ilk dönemlerde Yahudilik dinine ait kutsal metinlerin bir râvi zinciri dâhilinde zikredilmesi geleneği yoktu. Müslümanlar çoğunluğu kendi yönetimleri altında bulunan Rabbânî

³¹ Theodor Nöldeke, *Geschichte des Qorâns*, (Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1919), 128; Özdemir, *İsnâd Menşei ve Doğuşu*, 43.

³² James Robson, "The İsnâd in Muslim Tradition", *Hadith: Origins and Developments (The Formation of the Classical İslamic World)*, ed. Harald Motzki (Great Britain: Ashgate Publishing, 2004), 28/163-174; William Albert Graham, "Traditionalism in İslam: An Essay in Interpretation", *The Journal Interdisciplinary History*, (Religion and History), 23/3, (1993), 495-522; Özdemir, *İsnâd Menşei ve Doğuşu*, 19, 43.

³³ Yusuf Zâhir Efendi, "İslâm Tarihinde İsnâd", Çeviren: Sadettin Gürman, *İstem Dergisi*, 17/34, (2019), 507-525; Özdemir, *İsnâd Menşei ve Doğuşu*, 39.

³⁴ Özdemir, *İsnâd Menşei ve Doğuşu*, 38, 42.

Yahudilere³⁵, kutsal kitaplarının tahrif edildiğine dair sürekli eleştirilerde bulunmuşlardır. Diğer bir Yahudi cemaati olan Karaim Yahudileri³⁶ de Rabbânî Yahudiler tarafından hukuki bir dayanak olarak kabul edilen sözlü Tora olan Talmud'u reddetmişlerdir. Rabbânî Yahudilerinin karşı karşıya bulundukları bu iki durum, Talmud'un savunulması gereğini ortaya çıkarmıştır. Bunun neticesinde daha çok Sherira bar Hanina olarak bilinen Meşhur Yahudi din bilgini Sherira Gaon (906-1006), Bir İspanyol Yahudi gökbilimci, tarihçi ve filozof olan İbrahim b. Davud/Abraham b. Davud (1110-1180) ve Sefarad Yahudisi³⁷, filozof, Hahambaşı, Talmud bilgini ve çoğaltıcısı olarak kabul edilen Musa b. Meymûn/Moses Maimonides (1135-1204) gibi Yahudi din adamları, Talmud'a dair bir rivâyet sistemi meydana getirerek Hz. Musa'ya kadar uzanan bir isnâd sistemi oluşturmaya çalışmışlardır. Onların sonradan meydana getirdikleri bu sistem, kutsal bir metin olarak kabul ettikleri Talmud'un sıhhatini ortaya koyma çabasıdır. Dikkat edildiğinde onların bu çabalarının İslami dönemde yaşamış Yahudilerin zamanına denk geldiği görülmektedir. Yine Müslüman ilim adamlarının isnâd sistemini kullanmaya başladıkları dönemden çok daha sonralara denk düşmektedir. Dolayısıyla Yahudilerin bu çalışmaları, Müslümanların geliştirmiş oldukları sistematik isnâd metoduna dayandığını söylemek daha doğrudur.³⁸

Talmud'u hadis usûl ve tarihi açısından karşılaştırmalı olarak inceleyen Mehmet Sait Toprak, Rabbânî Yahudilikteki isnâd sisteminin dayanağı ve menşei ile ilgili şu iki tespiti son derece anlamlıdır:

Birincisi, Rabbânî Yahudiler, isnâd sistemini kullanarak kendilerini Hz. Musa'ya ulaştırmak, rivayetlerine güvenilirlik ve böylece kutsal metin Talmud'a da otorite kazandırma gayreti içerisinde olmuşlardır.

İkincisi, İslam dininin doğması, teşekkül etmesi ve böylece Yahudilik şeraitine benzer bir şeriatin ortaya çıkması, Yahudilikten İslam'a geçişleri hızlandırmıştır. Bunun üzerine Rabbânî Yahudiler, İslam'a geçişleri engellemek düşüncesiyle Hz. Musa'ya kadar uzanan bir isnâd sistemi

³⁵ Rabbânî Yahudilik, altıncı yüzyılda Babil Talmud'unun derlenmesinden beri Yahudiliğin ana akım formunu oluşturan bir dini harekettir. https://tr.wikipedia.org/wiki/Rabb%C3%A2n%C3%AE_Yahudilik, (Erişim Tarihi: 09 Haziran 2025).

³⁶ Karaim ya da Karayit, bir Yahudi mezhebidir. Karaimler, Yahudilerin ana din kitabı olan Tora Yazıtlarından başka bir kaynak tanımaz, sözel kuralları kendi inancı için bağlayıcı kabul etmemektedirler. https://tr.wikipedia.org/wiki/Karaim_Yahudili%C4%9Fi, (Erişim Tarihi: 09 Haziran 2025).

³⁷ Sefarad kelimesi Yahudi dilinde İspanya anlamına gelmektedir. Terimsel anlamda ise Yahudi-Roma savaşlarından sonra zorunlu göçle Kuzey Afrika üzerinden İberya yarımadasına yerleşen ve 1492 tarihinde Elhamra kararnamesiyle İspanyadan çıkartılan Yahudi toplumuna verilen isimdir. https://tr.wikipedia.org/wiki/Sefarad_Yahudileri, (Erişim Tarihi: 09 Haziran 2025).

³⁸ Mehmed Said Toprak, *Talmud ve Hadis Sözlü Rivayet Teknikleri Özelinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2019), 5.

meydana getirerek kutsal kitapları Talmud'a olan itibarı ve güveni artırmaya çalışmışlardır.³⁹

Yahudilik isnâd sisteminde, hadis ilminde râvi tenkidi konusunda kullanılan cerh ve tadil kriterleri gibi râvileri konu alan bir çalışma yoktur. Yahudilikte metin rivayetinde râvilerin tespit edilmesi ve bu râvilerin rivayet ehliyetine sahip olup olmadıkları gibi herhangi bir araştırma yapılmamıştır. Nitekim onlara göre kutsal metinleri rivayet etmek için “*Rabbi*” unvanına sahip olmak veya Talmud'un râvisi olmak, güvenilir kabul edilebilmek için yeterli görülmüştür. Dolayısıyla bütün bu tespitler aslında isnâd sisteminin iptidai bir şekilde Yahudilik kutsal metinlerinin rivayetinde kullanıldığını göstermektedir. Yahudilikteki bu isnâd sistemi, İslam'daki gibi tüm detay ve incelikler düşünülerek meydana getirilen sistematik bir metot değildir.⁴⁰ Sonuç olarak Yahudilikteki isnâd sisteminin İslam dininde kullanılan isnâd sistemine kaynaklık ettiği düşüncesi, sadece fantastik bir iddiadır. Aksine detaylı bir şekilde açıkladığımız gibi Yahudiler, çok daha sonraları kutsal metinlerine itibar ve güven kazandırabilmek için İslam'daki isnâd sistemini taklîd etmeye çalışmışlardır.

İslam dünyasının yetiştirdiği önemli bazı ilim adamları, Yahudilik ve Hristiyanlıkta isnâd kullanımı hakkında bazı tespitlerde bulunmuşlardır.

Büyük âlim Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 456/1064), İslam dinindeki isnâd sistemi ve tevatür yoluyla nakledilen bazı fikhî meselelere geniş yer vermiştir. O, namaz, hac ve zekât gibi bazı ibadetlerin uygulama şekilleri ile ilgili bilgilerin tevatür yoluyla Hz. Muhammed'e (s.a.s.) isnâd edildiğini kaydetmiştir. Ayrıca o, hadis isnâd sistemi ile fikhî bilgilerin tevatür yoluyla Hz. Muhammed'e (s.a.s.) dayandırılarak nakledilmesinin sadece İslam'a has olduğunu, Yahudilik ve Hristiyanlıkta böyle bir sistemin ve bu tür rivayetlerin olmadığını belirtmiştir.⁴¹

Takiyyuddin b. Teymiyye (ö. 728/1328) de, isnâd kullanımı konusunda Rafıziler ile Yahudi ve Hristiyanların birbirine benzediklerini kaydetmiştir. Ona göre onlarda sağlam, muttasıl ve sahih isnâd bulunmamaktadır. Var olan isnâdlarında da yalancılığı bilinen veya çokça hata yapan kişiler yer almaktadır.⁴²

³⁹ Toprak, *Talmud ve Hadis Sözlü Rivayet Teknikleri Özelinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, 21.

⁴⁰ Özcan Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 523.

⁴¹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ahvâlu ve'n-Nihel* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, ts.), 2/67; Özdemir, *İsnâd Menşei ve Doğuşu*, 83.

⁴² Ebû'l-Abbâs Takiyyuddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Minhâcû's-Sünneti'n-Nebeviyye*, thk. Muhammed Râşid Sâlim (Riyad: Camiatu İmam Muhammed, 1986), 7/37; Özdemir, *İsnâd Menşei ve Doğuşu*, 83.

Son dönem Osmanlı âlimlerinden Yûsuf Zâhir Efendi (ö. 1376/1956), 1925 tarihinde Mahfil dergisinin muhtelif sayılarında Leone Caetani'nin "*Annali dell' İslam/İslâm Tarihi*" adlı eserinde isnâdın, Yahudi ve Hristiyanlar tarafından kullanılmadığını şu sözlerle ifade etmiştir:

"İsnâdsızlık yüzünden her üçünün ilâhî kelâm olduklarına iman ile mükellef bulunduğumuz Tevrât-ı şerîf ve İncil-i münîf ile Zebûr-ı mukaddes nüshalarını bulamıyoruz. Eldeki nüshalar delâlet ediyor ki asıl kaynaklar zayi edilmiştir. Çünkü Tevrat'ta Hz. Musa'nın (as.) irtihalden sonraki olayları yine İncil'de Havârîlerin faaliyetleri ve Zebûr'da âl-i Dâvûd mezmurları karşımıza çıkıyor. Bunlardan başka İncil-i şerîfte bir de sayıca fazlalık vardır ki İncil-i Matta, İncil-i Luka gibi isimler alarak birbirlerine uymaz bir hale gelmiştir. İsnâdsızlık yüzünden Hz. Musa ve Hz. İsa'nın sözleri kaybolmuştur."⁴³

Başta İngiliz Yahudi oryantalist David Samuel Margoliouth olmak üzere bazı Batılı bilim insanları ise isnâdın İslam öncesi dönemlerde Yunan, Roma ve Hristiyanlıkta kullanıldığını iddia etmişlerdir.⁴⁴ Yunan ve Roma kültüründe tarihi bilgilerin aktarımında bazı isimlere yer verildiği bir gerçektir. Yunan ve Roma tarihçilik anlayışının yazıya dökülerek sonraki nesillere aktarılması birçok medeniyetten öncedir. Ancak bu aktarımda bazı isimlere yer verilmesi bir sistem olarak isnâdın kullanıldığı anlamına gelmemektedir.⁴⁵ Kanaatimizce onlar bu tarihi bilgilerin yazımında isnâdı bir sistem olarak tasarlamamışlar, bazı isimlere yer vermişler ve bu isimlerle ilgili ise herhangi bir kıstas da ortaya koymamışlardır.

Hristiyanlık dininde de isnâdın kullanıldığı tespiti sadece bir iddiadır ve bu iddia hiçbir zaman ispatlanamamıştır. Örneğin Matta, Markos ve Luka adlı İncillerin hiçbir müellifi Hz. İsa'yı (as.) görmemiştir. Ancak buna rağmen söz konusu müellifler ondan direkt nakillerde bulunmaktadır. Yine bugün için geçerli kabul edilen her dört İncil'in de müellifleri tarafından yazılmış herhangi bir elyazması nüsha yoktur. Dolayısıyla neticede ne kanonik⁴⁶ olarak Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'da ne de apokrif⁴⁷ olarak Barnabas,

⁴³ Zâhir Efendi, "İslâm Tarihinde İsnâd", 17/34, 507-525.

⁴⁴ Yaşaroğlu, "Margoliouth, David Samuel", 28/53-54.

⁴⁵ Özdemir, *İsnâd Menşei ve Doğuşu*, 47

⁴⁶ Yunanca "*kanon*" kökünden türemiş bir sıfat olan bu kelime, "*genel olarak kabul edilen*" veya "*otoritelerce doğrulanmış*" anlamlarında kullanılmaktadır. Hristiyanlıkta kanonik olarak kabul edilen Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncilleridir. (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Kanonik>, Erişim Tarihi: 09 Haziran 2025).

⁴⁷ Yunanca kökenli bir kelime olan Apokrif, Hristiyanlıkta "*gizli*" anlamına gelmektedir. Yahudi ve Hristiyan kutsal metinlerin resmi kanonuna dâhil edilmeyen antik yazıları tanımlamak için kullanılmaktadır. (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Apokrif>, (Erişim Tarihi: 09 Haziran 2025).

Toma, İbrânîler ve diğer hiçbir İncil’de herhangi bir rivayet zinciri yani isnâd sistemi mevcut değildir.⁴⁸

Önemli bir Hint ilim insanı olan Prabodh Chandra Bagchi (1898-1956), isnâd’ın İslam’dan önce nadir de olsa Hint ve Budizm kutsal kitaplarının naklinde kullanıldığını iddia etmiştir. Bagchi’nin bu iddiası yakın arkadaşı Muhammed Zübeyr Sıddıkî tarafından aktarılmış ve yanlış olduğu çeşitli örneklerle ispatlanmıştır. Örneğin Budizm’in kutsal kitabı olarak kabul edilen “*Pali Derlemesi*” Tipitaka ve Mahayana okullarının kabul ettikleri Mahayana Sutraları’nda yer alan pasajlar “*böylece işittim ki...*” şeklinde başlar ve ona göre bilinen anlamda Budizm edebiyatında herhangi bir isnâd sisteminden bahsetmek mümkün değildir.⁴⁹

İslam öncesi cahiliye dönemine gelince, İslam gelmeden önce cahiliye dönemi Arap kültüründe sistematik olmasa da isnâd kullanılmaktaydı. Alman oryantalist Schwally, cahiliye döneminde kullanılan bu isnâdın Müslümanlar tarafından hadislere olduğu haliyle uygulandığını iddia etmiştir. Schwally, her ne kadar isnâdın kâdim Arap kültüründe var olduğunu iddia etmişse de konuyu izah edecek herhangi bir örneğe yer vermemiştir. İslam öncesi Arap kültüründe Eyyâmu’l-Arab, Ensâb, şiir ve hitabetin önemli bir yer tuttuğu, bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla İslam öncesi cahiliye dönemi Arap kültüründe Eyyâmu’l-Arab, Ensâb ve şiir gibi önemli üç ilmi geleneğin aktarımında isnâdın az da olsa varlığı zaten bilinmekteydi. Dolayısıyla isnâd, basit de olsa hem Eyyâmu’l-Arab hem de Ensâb ve şiir bilgilerinin doğal bir biçimde râvi silsilesiyle nakledilmesinde kullanılmıştır. Çünkü tüm rivayetlerin doğasında iptidai de olsa bu uygulama vardır. Araplarda yazı gelişip yaygın bir kültür haline gelinceye kadar, genel anlamda bilgilerin rivayeti esnasında isnâd basit de olsa bir nakil yöntemi olarak vardı. Aslında cahiliye döneminde kısmen kullanılan bu basit rivayet yönteminden yola çıkarak hadiste kullanılan isnâdın cahiliye dönemindeki bu uygulamadan etkilendiğini iddia etmek, doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü hadis ilminde kullanılan isnâd yöntemi, sistemli bir ilimdir. Nitekim her ne kadar isnâd, başlangıçta teşekkül eden kompleks bir özelliğe sahip olmasa da kısa zaman içerisinde sistemleşerek bir ilmi disiplin haline gelmiştir. Netice olarak İslam öncesinde cahiliye Arap bilgi aktarımı geleneğinde isnâd, düzenli ve disiplinli olarak kullanılmamıştır. Ayrıca Müslümanlar, hadislere gösterdikleri önem nedeniyle isnâd sistemini kullanmaya başlamışlar ve kısa zaman zarfında da bunu hadisin bir alt disiplini haline getirmişlerdir.⁵⁰ Dolayısıyla tüm bu

⁴⁸ Hıdır, *Hıristiyan Kültürü ve Hadisler (Zühhd Hadisleri-Literatörü Özelinde)* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017), 399.

⁴⁹ Özdemir, *Isnâd Menşei ve Doğuşu*, 61.

⁵⁰ Zâhir Efendi, “İslâm Tarihinde Isnâd”, 17/34, 507-525; Özdemir, *Isnâd Menşei ve Doğuşu*, 62

tespitler, isnâdın sistemli bir disiplin olarak ilk defa Müslümanlar tarafından icat edilerek kullanıldığını ortaya koymaktadır. Caetani'nin, isnâd ilk defa Müslümanlar tarafından icat edilmemiştir iddiasına Babanzâde Ahmed Naîm(ö. 1353/1934) şu anlamlı cevabı vermiştir:

“İyi bir şeyi yabancı bir kavimden almak mûcib-i âr olmak şöyle dursun pek müstahsen ve kabul eden kavim için mûcib-i iftihadır. Lakin üzerinde kırtasiyecilik damgası görüp de bilâd-ı meftûha ahâlisinden iktibas edilmiş dediği isnâdın acaba o tarihlerde hatta-daha ileri gidiyorum- bugünkü asrı medeniyette hangi kavimde mevcut olduğunu bari haber verseydi merakdan az çok kurtulurduk. İrânîlerde mi idi? Yehûdda'mı? Akvâm-ı Nasrâniyye'de mi? Lakin bunların hepsinin tarihlerine, hatta Kütüb-i diniyyelerine dahil olan rivâyât ve ahkâmın hiçbirisi bir senedin-i muttasıl ile sabit olmuş değildir. Hepsi de yalnız râvileri müteselsilen gayri muayyen kimseler tarafından naklonunan rivâyâta munhasır ve en mühim tarihi şahısları olan din vaz'larının bile gerek tarih-i neşetleri, gerek söyledikleri ve yaptıkları İlm-i Tarih nokta-i nazarından sübût bulamaz ve bunlara dair olan ma'lumat hep “diyorlar ki” ve “demişler ki” den ibarettir. Kim demiş belli değil. Muhakkak olan bir şey varsa o da isnâdın Ümmet-i Muhammediyye'ye (s.a.s.) hâs bir meziyet olduğu ve Müslümanların eser-i ihtirâi olan İlm-i Rivât'ın yine onların elinde kemâlini bulup fîma-ba'd vakây-i târîhiyyeyi kayd ve zabpt edebilmek için nümûne ittihaz edebilecek en sağlam usûl ve kavâd-i câmi olduğudur.”⁵¹

3. Hadiste İsnâd Kullanımı

Hadislerde isnâd kullanımı, rivayetlerin sübutu ve sıhhati açısından son derece önemli görülmüştür. Çünkü isnâd, hadislerin sorunlu veya sorunsuz rivayet edildiklerini ortaya çıkaran en önemli dayanaklardan biri olarak kabul edilmiştir. İsnâd kullanımının arz ettiği bu önem, ilk dönemlerden itibaren üzerinde durmayı, konuşmayı ve tartışmayı gerekli kılmıştır. Dolayısıyla isnâdın ne zaman kullanılmaya başlandığı konusu, hem Müslüman hem de Batılı ilim adamları arasında farklı değerlendirmelere neden olmuştur. Bazı ilim adamları isnâd kullanımının Hz. Muhammed (s.a.s.) zamanında başladığını iddia ederken, diğer bazıları da hicri birinci veya ikinci asırda başladığını ileri sürmüşlerdir.

Bazı âlimlere göre isnâd sistemi, henüz Hz. Muhammed (s.a.s.) hayatta iken, görülmeye ve kullanılmaya başlanmıştır. Bu da isnâd kullanımının Hz. Muhammed (s.a.s.) dönemine kadar götürülmesi anlamını ifade etmektedir.

⁵¹ Babanzâde Ahmed Naîm, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi Mukaddimesi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1970), 78

Nitekim bu konuda Yusuf Zâhir Efendi, İsnâdın Hz. Muhammed (s.a.s.) döneminde de pek çok rivayette kullanıldığını şu sözlerle ifade etmiştir:

“İsnâd, Hz. Peygamber’e kadar ulaşan bir takım isimlerin cetvelinden ibaret olmalıdır. Bu da, Hz. Peygamber’in sözlerinin ve hareketlerinin hatırasını şifahen başka birine nakletmek ve bu hatıratı rivayet eden kimselerin isimlerini aklında tutmak demektir ki Hz. Peygamber’in (s.a.s.) ahirete irtihal ettiği zaman uygulamada olan ve rağbet edilen bir şey olduğu esasına dayanır. Hâlbuki ‘o vakit böyle bir şey yoktu!’ vehmine düşecek olanlar, çok aldanırlar ve bu vehme kapılanlar, isnâda gerek vakt-i saâdette ve gerek vakt-i sahâbede başvurulmadığını ve aslında isnâdın muteber olmadığını iddia etmek isterler. Evet, isnâd Hz. Peygamber’in (s.a.s.) vefatı zamanında değil hayatında da vardı ve talep edilen, lüzumlu görülen bir şeydi. Hatta ‘Ya Rasûlallah bunu kimden işittin söyleyeni kimdir?’ diye sormayı iman ve itikatlarına zıt gören edepsizlik olduğunu düşünen kendisine tabi olan ve candan bir sadakatle sadık olan sahâbeye karşı bizzat kullandığı vakiadır. Bilinmelidir ki bütün hadis-i kutsî dediğimiz kelimât-ı İlâhiyye’nin bazılarını vasıtasız olarak Cenab-ı Hakk’tan telakki buyurduklarından yalnızca ‘Kale’l-Lahu Teâlâ’ veya ‘Yakûlu’l-Lahu Teâlâ’ buyurarak nakletmiştir. Vasıtalı olarak telakki buyurduklarını ise isnâd ile ‘An Cibrîle ani’l-Lahi’ yahut ‘Ahberenî Cibrîle’ ya da ‘Ahberenî Melekün, Mâlikün an Rabbi’l-İzzeti’ diye rivayet buyurduklarını hadis kitaplarına müracaat edince görürüz. Şeyhu’l-ekberin el-Ehâdîsü’l-vahdeti’l-ilâhiyye nam hadis cüzü ve Münavî’nin matbu Envâri’l-kutsiye nam hadis-i kutsiyeyi hâvi kitabı bu hususta iki şahidimizdir. Cenâb-ı Fahr-i Rasûl’ün (s.a.s.) kendi ashâbından naklen ihbar buyuracakları şeye de isnâd ile nakletmek âdeti seniyyeleri olduğunu zikrederiz. Buna misal olmak üzere de Hz. Ömer’in ‘Hiçbir hayırda Ebû Bekir’i geçemedim’ mealindeki kelimasını, ‘Ömer hiçbir hayırda Ebû Bekir’i geçemedi’ buyurmayıp ‘Haddesenî Ömeru mâ sâbeke Ebâ Bekrin’ buyurmaları haberi söyleyenine isnâddır. Bu da Hz. Peygamber’in (s.a.s.) bizzat isnâd-ı isti’mal buyurduklarına delalet etmez mi? ve isnâdın Hz. Peygamberimiz (s.a.s.) nezdin de dahi ne kadar mühim ve ne kadar lüzumlu görüldüğüne delil değil midir?”⁵²

Görüldüğü gibi Yusuf Zâhir Efendi, isnâd uygulamasının sadece Hz. Muhammed’in (s.a.s.) vefatı zamanında değil aynı zamanda hayatında da var olduğunu, talep edildiğini ve lüzumlu görülen bir uygulama olduğu ifade etmiştir.

⁵² Zâhir Efendi, “İslâm Tarihinde İsnâd”, 17/34, 507-525.

Ayrıca yine Muhammed Mustafa el-Azamî'de (ö. 1439/2017), isnâd kullanımının Hz. Muhammed (s.a.s.) döneminde başladığını ve hicri birinci yüzyılın sonlarına doğru da sistemleşerek ilmi bir kimlik kazandığını ifade etmiştir. Ona göre sahâbe-i kiramın bir araya gelmeleri ve Hz. Muhammed'in (s.a.s.) hadislerini birbirlerine nakletmeleri, isnâd sisteminin en basit haliyle bir başlangıç noktasıdır. Nitekim sahâbe, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) ilmi sohbetlerine çok önem vermiş, daha çok istifade edebilmek için aralarında münavebe metodunu⁵³ uygulamış ve bu yolla duyduklarını ve gördüklerini birbirlerine rivayet etmişlerdir. Nitekim sahâbe, duydukları bu hadisleri, "*Hz. Muhammed (s.a.s.) şöyle söyledi*" veya "*Hz. Muhammed (s.a.s.) şunları yaptı*" gibi ifadeler kullanarak birbirlerine rivayet etmişlerdir. Aynı şekilde ikinci elden bilgiyi alan kişi üçüncü bir şahsa bilgiyi haber verirken, bilgi aldığı kişilerin adını söyleyecek ve gördüklerini detaylı bir şekilde anlatacaktır. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) hadislerinin şahıstan şahsa yayılması için, ilk zamanlarda kullanılan bu tür metotlar, isnâd sisteminin henüz gelişmemiş şekillerinden ibarettir. Hicri 40 ve 50'nci seneleri boyunca kullanılan bu sistem, özellikle dönemin iç karışıklıkları sebebiyle büyük bir önem kazanmıştır. Nitekim ilk hadis uydurma faaliyetlerinin çeşitli siyasi nedenlerden dolayı bu dönemde ortaya çıkmaya başladığı ihtimal dâhilindedir. Dolayısıyla Hz. Muhammed (s.a.s.) döneminde en basit haliyle kullanılan isnâd sistemi, hicri birinci yüzyılın sonlarına doğru ilmi bir disiplin haline gelmeye başlamıştır.⁵⁴

Bu açıklamalardan da anlaşıldığı gibi A'zamî'ye göre isnâd uygulaması Hz. Muhammed (s.a.s.) devrinde sahâbe-i kiramın münavebe yoluyla duydukları hadisleri birbirlerine aktarmaları suretiyle başlamıştır. Onlar bu aktarmada, "*Hz. Muhammed (s.a.s.) dedi ki*" veya "*şöyle yaptı ki*" lafızlarını kullanmışlardır. Onların bu kullanım şekli, bir çeşit isnâd uygulamasıdır. A'zamî'nin bu tespiti, isnâd kullanımının en basit haliyle Hz. Muhammed (s.a.s.) döneminde başladığı, ancak ilmî bir disiplin kimliğini ise, hicri birinci asrın sonlarına doğru kazandığını göstermektedir.

Sahâbe, hadis rivayet etme hususunda son derece hassas davranmıştır. Onlar, Hz. Muhammed (s.a.s.) henüz hayatta iken bile hadis rivayetinde râvi sorgulaması yapmışlardır. Nitekim çeşitli ilmî kaynaklarda bunun yapıldığına dair pek çok örnek vardır. Örneğin Nesâî'nin Muhammed b. el-Musennâ'dan, onun Yahya b. Saîd'den ve onun da Ca'fer b. Muhammed'den rivayet ettiğine göre babası Muhammed, Cabir'in yanına gitmiş ve ona Hz. Muhammed'in (s.a.s.) hacı ile ilgili sorular sormuştur. Cabir, Hz. Muhammed'in (s.a.s.),

⁵³ Buhârî, "İlim", 27.

⁵⁴ Muhammed Mustafa el-A'zamî, İslam Fıkhi ve Sünnet Oryantalist J. Schacht'a Eleştiri, trc. Mustafa Ertürk (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 190.

“Eğer başta bilseydim, hedy kurbanını hazırlamazdım ve Umre yapardım. Yanında hedy kurbanı olmayanlar, ihramdan çıksınlar ve umre yapsınlar” dedi. Hz. Ali Yemen’den, Hz. Muhammed (s.a.s.) ise Medine’den bir kurbanlıkla gelmişlerdi. Bu arada Hz. Fatıma, boyalı bir elbise giymiş ve sürme çekmişti. Bunu gören Hz. Ali, sinirli bir şekilde Hz. Fatıma’nın yanından ayrılmış ve durumu Hz. Muhammed’e (s.a.s.) şöyle arz etmiştir: “Ey Allah’ın Resûlü! Fatıma boyalı bir elbise giymiş ve sürmelenmiş. Ayrıca ‘Onu da babam yapmamı emretti’ dedi. Hz. Muhammed (s.a.s.), “Doğru söylemiş, doğru söylemiş, doğru söylemiş. Ona öyle yapmasını ben emrettim” demiştir.⁵⁵

Bu rivayette haber verildiği gibi henüz Hz. Muhammed (s.a.s.) hayatta iken, kızı Hz. Fatıma boyalı bir elbise giymiş, gözlerine sürme çekmiş ve bunu da babası Hz. Muhammed’in (s.a.s.) emri üzere yaptığını söylemiştir. Ancak eşi Hz. Ali, söylenen bu sözleri şüphe ile karşılamış ve doğruluğunu tespit etmek için Hz. Muhammed’in (s.a.s.) yanına gitmiştir. Eşi Hz. Fatıma ile yaşadığı bu olayı, Hz. Muhammed’e (s.a.s.) arz etmiştir. O da kızı Fatıma’nın doğru söylediğini üç defa aynı kelimeleri tekrarlayarak cevap vermiştir. Aslında yaşanan bu olay, Hz. Ali’nin bir hadisin Hz. Muhammed’e (s.a.s.) ait olup olmadığını anlamak için yapmış olduğu bir râvi sorgulamasıdır.

Sahâbe, imkânlar dâhilinde Hz. Muhammed’in (s.a.s.) ilminden daha fazla istifade edebilmek için yanında bulunmaya gayret etmişlerdir. Hz. Muhammed’in (s.a.s.) yanında bulunan sahâbe, öğrendiklerini orada bulunmayan arkadaşlarına da anlatmayı dini bir vecibe olarak kabul etmişlerdir. Örneğin Hz. Ömer, bir komşusuyla münavebe yoluyla Hz. Muhammed’in (s.a.s.) yanında bulunma, duyduklarını ve gördüklerini birbirlerine aktarma hususunda bir antlaşma yapmıştır. Söz konusu dönemin koşulları gereği hadisler, önce sözlü olarak ezberlenmiş ve gelişen zaman içerisinde ihtiyaca binaen yazılı kaynaklara geçirilmiştir. Tabi ki hadisler yazılı kaynaklara geçirilince hadisin isnadı vazgeçilmez olmuştur.⁵⁶ Nitekim Hz. Ömer’in bu uygulaması, A’zamî’nin “isnâd uygulaması en basit haliyle Hz. Muhammed (s.a.s.) döneminde başlamıştır” iddiasını destekler mahiyettedir.

Burada yer verdiğimiz örneklerden de anlaşıldığı gibi ilmi bir disiplin şeklinde olmasa da Hz. Muhammed (s.a.s.) döneminde isnâd sistemi kullanılmıştır. Onun vefatından sonra ise Râşid Halifeler dönemi başlamıştır. Hz. Ömer’in hilafeti döneminde fetih hareketleri yoluyla İslâm coğrafyası hızla genişlemiş ve Müslümanlar çeşitli milletlerle tanışmaya başlamışlardır.

⁵⁵ Nesâî, “Menâsik”, 46.

⁵⁶ Buhârî, “İlim”, 27; Bkz. Ahmet Özdemir “Sözlü ve Yazılı Kaynaklar Arasında Hadis Rivayeti” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14/77, (2021), 1341

Sahâbe, bu fetih hareketlerinde önemli görevler üstlenmiş ve İslâm coğrafyasının çeşitli yerlerine dağılmışlardır. Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci altı yılında Müslümanlar çeşitli siyasi krizlerle yüzleşmeye başlamışlardır. Özellikle “*fitne*” diye tanımlanan Hz. Osman'ın şehid edilmesi, Müslümanlar arasındaki siyasi krizi daha da derinleştirmiştir. Bunun sonucunda Hz. Ali'nin halife seçilmesi, Cemel Vakası ve Sıffîn Savaşı, başta sahâbe olmak üzere tüm Müslümanlar arasında çeşitli ayrılıkların oluşmasına vesile olmuştur. Bir taraftan henüz İslâm'ı içselleştirmemiş yeni Müslümanlar ve diğer taraftan da Yemenli bir Yahudi olan Abdullah b. Sebe gibi münafık ruhlu insanlar, Müslümanlar arasında tefrikayı derinleştirmeye çalışmışlardır. Tüm bunların sonucunda Müslümanlar arasında güven bunalımı oluşmuştur. Başta Hz. Ömer ve Hz. Ali olmak üzere sahâbenin önde gelenleri uydurma hadislerin önüne geçmek ve İslâm'ın saf ve temiz yapısını muhafaza edebilmek için çeşitli tedbirler almışlardır. Bunlardan biri de hiç şüphesiz hadis rivayetinde râvî sorgulaması anlamına gelen isnâd kullanımıdır.

Hz. Ömer, hilafeti döneminde hadis rivayet eden sahâbeden şahit getirmelerini istemiştir. Örneğin Müslim'in Amr b. Muhammed b. Bukeyr en-Nâkid'den, onun Süfyan b. Uyeyne'den ve onun da Yezid b. Husayfe'den rivayet ettiğine göre Busr b. Said şöyle demiştir: Ebû Said el-Hudrî'nin şöyle dediğini işittim:

“Medine’de Ensâr’ın bulunduğu bir topluluk içerisinde oturuyordum. Ebû Mûsâ korku ve telaş içerisinde bize geldi. ‘Hayırdır, neyin var?’ dedik. O da şöyle dedi: ‘Hz. Ömer beni yanına çağırdı. Onun kapısına vardım. Kapısını üç kere çaldım. Bana cevap vermedi. Bunun üzerine geri döndüm. Hz. Ömer bana seslenerek neden geri döndüğümü sordu. Ben de ona, ‘Sana geldim, kapını üç defa çaldım, cevap veren olmadı ve geri döndüm’ dedim. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s.), ‘Biriniz bir eve girmek için üç kere izin istediğinde, şayet kendisine izin verilmezse, geri dönsün’ diye buyurduğunu söyledim. Bunun üzerine Hz. Ömer bana, ‘Bu rivayetin doğru olduğunu ispat etmek için şahit getir, aksi takdirde seni cezalandıracağım’ dedi. Ubey b. Ka’b, ‘Cemaatin en küçüğü bile, bunu bilir’ dedi. Ben de cemaatin en küçüğü idim, Ebû Musa ile beraber Hz. Ömer’in huzuruna gittim ve Hz. Muhammed’in (s.a.s.) böyle dediğini kendisine söyledim.”⁵⁷

⁵⁷ Müslim, “Adab”, 37; Bu hadisin farklı rivayetleri için bkz Buhârî, “İsti’zân”, 13; Tirmizî, “İsti’zân”, 3; İbn Mâce, “Edeb”, 17; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 127, 130; Nureddin İtr, *Menhecü’n-Nakd fî Ulûmi’l-Hadis* (Beyrut: Daru’l-Fikr, 1992), 53.

Görüldüğü gibi bu rivayette de isnâd sisteminin kullanımı söz konusudur ve Hz. Ömer'in Ebû Mûsâ'dan rivayet ettiği hadis nedeniyle şahit getirme talebinde bulunması, ondan şüphelendiği anlamına gelmemektedir. Aksine Ebû Mûsâ'ya güveni tamdı. Hz. Ömer'in göstermiş olduğu bu tavrın temel nedeni, hadis uydurma faaliyetlerinin önüne geçmek ve çokça hadis rivayet eden râvilerin rivayetlerinde denge oluşturmaktır. Dolayısıyla Hz. Ömer'in, çokça güvendiği Ebû Musa gibi bir sahâbînin hadis rivayetine karşı böylesine titiz davranması, diğer insanları rastgele hadis rivayet etmekten sakındırmıştır. Böylece onun bu sert tavrı, kötü niyetli kişilerin yalan yere hadis uydurmalarını da engellemiştir.⁵⁸ Ayrıca Müslim'de başka bir hadisin ilavesinde rivayet edildiğine göre, Übey b. Ka'b, Ebû Mûsâ'nın bu meselesi hakkında Hz. Ömer'e şöyle söylemiştir: *"Ey Hattab'ın oğlu! Hz. Resûlullah'ın (s.a.s.) ashabına eziyet etme!"* Hz. Ömer ona şöyle cevap vermiştir: *"Sübhaneallah! Ben, bir şey duydum da bunun doğru olup olmadığını tahkik etmek istedim. Bunda ne var?"*⁵⁹

İsnâd faaliyetinin ortaya çıkmasını doğuran en önemli etken, hiç şüphesiz yalan yere hadis uydurma faaliyetlerinin başlamasıdır. Hiç şüphesiz Hz. Muhammed'e (s.a.s.) ait sahih bilgileri uydurularak yaygınlaştırılmaya çalışılan uydurma bilgilerden ayırmanın en sağlam yolu budur. Çünkü işitilmeyen ve tanık olunmayan bir haberin doğruluğu, öncelikle o haberi veren kişinin güvenilir olup olmamasıyla ilgilidir. Haberi nakleden râvinin güvenilir ve dürüst olması, o haberin de inandırıcı ve güvenilir olduğunu göstermektedir. Fakat haberi nakleden kişinin güvenilirliği ile ilgili bir kuşku varsa hiç şüphesiz bu kuşku onun rivayet ettiği habere de aksetmektedir. Râvinin güvenilirliği, hem râvinin kendisine hem de rivayet edilen habere değer katmaktadır. Hicrî birinci asrın sonu, râvilerin güvenilirlikleriyle ilgili ciddi sıkıntıların meydana geldiği bir dönemdir. Bu dönemden itibaren artık hadislerin sağlam kişilerden alınmasının bir gereklilik olduğuyla ilgili pek çok örnek görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde özellikle sahâbe ve tabiinin önde gelenleri çok temkinli davranmışlar, ince eleyip sık dokumuşlar ve her önüne gelenin rivayet ettiği haberlere de asla iltifat etmemişlerdir. Bununla ilgili bazı örneklerle yer vermek istiyoruz:

Yapılan tespitlere göre Abdullah b. Abbas (ö. 68/687) ile Büşeyr b. Ka'b el-Adevî (ö. 90/708) arasında yaşanan şu diyalog konuyla ilgili önemli bir örnektir. Müslim'in Ebû Eyyûb Süleymân b. Ubeydillah el-Ğaylânî'den, onun Ebû Âmir el-Akedî'den, onun Rabbâh'dan ve onun da Kays b. Sa'd'dan naklettiğine göre Mücâhid şöyle söylemiştir: Bir defasında Büşeyr el-Adevî

⁵⁸ Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2012), 9/497

⁵⁹ Müslim, "Edeb", 37.

İbn Abbas'ın yanına gelerek, “Allah Resûlü şöyle buyurdu, Allah Resûlü şöyle buyurdu” diyerek hadis rivayet etmeye başladı. Ancak İbn Abbas onun hadis rivayetine ne kulak verdi ne de aldırış etti. Bunun üzerine Büşeyr, “Ey İbn Abbas! Sana ne oluyor, rivayet ettiğim hadislere hiç kulak vermiyorsun? Ben sana Allah Resûlünden hadis rivayet ediyorum ve sen işitmemezlikten geliyorsun” demiştir. İbn Abbas onun bu sorusuna cevaben, “Muhakkak ki biz, bir adamın hadis rivayet ettiğini işitince, dikkatimiz ona çekilir ve can kulağıyla onu dinlerdik. Ancak ne zaman ki insanlar her önüne gelenden hadis alıp rivayet etmeye başladı, biz de insanlardan sadece bildiğimiz hadisleri almaya başladık” demiştir.⁶⁰

Aynı hadis farklı bir râvi olan Tâvus tarafından da ufak bazı değişikliklerle beraber nakledilmiştir. Abdullah b. Abbas, Büşeyr b. Ka'b'ın, “Neden hadis rivayetime aldırış etmiyorsun?” sorusuna, şöyle cevap vermiştir: “Muhakkak ki biz, Resûlullah'a (s.a.s.) yalan yere hadis isnâd edilmediği dönemde ondan hadis rivayet ediyorduk. Ancak insanlar her önüne gelenden hadis alıp rivayet etmeye başlayınca, biz de ondan hadis rivayet etmeyi bıraktık.”⁶¹

Görüldüğü gibi sahâbe-i kiramın hayatta olduğu bir dönemde yalan yere hadis uydurma faaliyeti başlamış ve tabiri caizse, neredeyse her önüne gelen hadis rivayet etmeye başlamıştır. Abdullah b. Abbas gibi sahâbenin önde gelenleri, bu tablo karşısında çok dikkatli davranmaya başlamış ve rivayet edilen her hadise kulak asmamışlardır. Nitekim Büşeyr b. Ka'b'ın her iki rivayette de sitem etmiş olması ve İbn Abbas'ın ona açık bir şekilde cevap vermesi hadis rivayetinde ne kadar temkinli olunmasının gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu rivayet, sahâbe döneminde isnâd uygulamasının bir zorunluluk sonucu başladığını göstermektedir.

Cahiliye devrinde doğmuş, Hz. Muhammed (s.a.s.) dönemini görmüş, ancak Hz. Ebû Bekir döneminde Müslüman olmuş ve onunla görüşmüş olan Basralı büyük tabiilerden Rufey' b. Mihrân el-Basrî (ö. 90/709), Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Aişe, Abdullah b. Mes'ûd ve daha pek çok sahâbeden hadis rivayet etmiştir. Dönemin tefsir, hadis ve kıraat âlimi olan Ebü'l-Aliye, hadis rivayetinde isnâd sorgulamasıyla ilgili şöyle bir rivayette bulunmuştur: “Basra'da Resûlullah'ın (s.a.s.) hadislerini işitince Medine'ye gider, bizzat kaynağından o hadisleri alır, ondan sonra rahat ederdik.”⁶²

⁶⁰ Müslim, “Mukaddime”, 7.

⁶¹ Müslim, “Mukaddime”, 7.

⁶² Muslim, “Mukaddime”, 5; Ebûbekr Ahmed b. Ali Hatip el-Bağdâdî, *Kitâbu'l-Kifâye fî ilmi'r-Rivâye* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1988), 469.

Bu rivayetten anlaşıldığı gibi Ebü'l-Aliye, Basra'da rivayet edilen hadisleri kontrol etmeden kabul etmediklerini, aslını duymak için kaynağı olan Medine'ye gittiklerini ifade etmiştir. Bu durum, o dönemde uydurma hadislerin var olduğunu ve dolayısıyla sahih hadislerle uydurma hadisleri birbirinden ayırt etmek için isnâd uygulaması yapıldığına işaret etmektedir.

Sahâbeden Enes b. Mâlik'in (ö. 93/711) azatlısı olan meşhur Basralı muhaddis Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729), isnâd uygulamasının yaşadığı dönemde nasıl yaygınlaştırıldığını şu sözlerle ifade etmiştir:

Müslim'in Ebû Ca'fer Muhammed b. es-Sabbah'dan, onun İsmâîl b. Zekeriyâ'dan ve onun da Âsım el-Ahvel'den naklettiğine göre İbn Sîrîn şöyle söylemiştir: *"İnsanlar daha önce hadis rivayetinde isnâd sormuyorlardı. Ancak Müslümanlar arasında fitne yaygınlaşınca, 'Rivayet ettiğiniz hadisin râvi isimlerini söyleyiniz' demeye başladılar. Böylece rivayet edilen hadisin râvilerine bakılır ve bu râviler ehl-i sünnetten ise, hadisleri alınır. Şayet bu râviler ehl-i bidatten ise, hadisleri alınmazdı."*⁶³

Bu rivayetten de anlaşıldığı gibi İbn Sîrîn, daha önceleri isnâd sorgulamasının olmadığını, ancak fitne olaylarının meydana gelmesiyle hadis rivayeti açısından insanlarda güvensizliğin meydana geldiğini ve bunun bir sonucu olarak isnâd sorgulamasının başladığını anlatmıştır. Nitekim tüm bu isnâd sorgulamasının temel amacı, sağlam hadisler ile uydurma hadisleri birbirinden ayırmak, sahih hadisleri koruma altına almak ve insanların rastgele hadis rivayet etmesinin önüne geçmektir. Ayrıca İbn Sîrîn'in bu rivayeti İsnâd sorgulama sisteminin fitne olayının vukuundan sonra başladığını göstermektedir.

Hz. Muhammed (s.a.s.) hayatta iken, hiçbir şekilde hadis uydurularak ona isnâd edilmemiştir. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.s.) yalan yere hadis uydurmanın büyük bir suç ve günah olduğunu şöyle haber vermiştir:

Buhârî'nin Ebû Âsım ed-Dahhâk b. Mahled'den, onun Evzâî'den, onun Hassân b. Atiyye'den, onun Ebî Kebşe'den ve onun da Abdullah b. Amr'dan naklettiğine göre Hz. Muhammed (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: *"Bir ayet dahi olsa, benden nakilde bulununuz. İsrailoğullarından nakilde bulununuz, bunda herhangi bir sakınca yoktur. Kim bilerek yalan yere bana bir söz isnad ederse, cehennemdeki yerine hazırlansın."*⁶⁴

Hem Buhârî hem de Tirmizî'de nakledilen bu hadisin sahâbî râvisi, Abdullah b. Amr'dır. Her iki rivayetin metin kısmı, birebir aynıdır. Ancak Buhârî'de benzer anlamda nakledilen diğer bir hadisin sahâbî râvisi ise,

⁶³ Müslim, "Mukaddime", 5; Hatip el-Bağdâdî, *Kitâbu'l-Kifâye fî ilmi'r-Rivâye*, 122.

⁶⁴ Buhârî, "Enbiyâ", 50; Tirmizî, "İlim", 13.

Muğîre b. Şu'be'dir. Ondan nakledilen hadis ise şöyledir: “*Muhakkak ki bana yalan yere söz isnâd etmek, başka birine yalan yere söz isnâd etmek gibi değildir. Kim bilerek yalan yere bana bir söz isnâd ederse, cehennemdeki yerine hazırlansın.*”⁶⁵

Farklı zamanlarda ve farklı ortamlarda Hz. Muhammed'in (s.a.s.) buyurduğu her iki hadiste de yalan yere kendisine bir söz isnâd etmenin ne derece büyük bir vebal olduğu ve bunu bilerek yapan kişinin yerinin ise cehennem olduğu açık bir şekilde ifade edilmiştir.

Bu hadislerin birinci derecede muhatabı olan sahâbe, yalan ve yalancılıktan şiddetle kaçınarak bunu yapmayı çok çirkin bir eylem olarak görmüşlerdir. Hayatları boyunca bu hadisin emri doğrultusunda hareket eden sahâbe, hadis rivayeti konusunda son derece temkinli davranmışlardır. Sahâbe, birbirlerine son derece güvenmiş ve dolayısıyla hem Hz. Muhammed'den (s.a.s.) hem de birbirlerinden hadis rivayet etmişlerdir. İnsanlar arasında güvensizliğin başladığı bir dönemde hadis rivayet eden sahâbeye “*Bu hadisi bizzat Hz. Muhammed'den (s.a.s.) mi işittin?*” şeklinde çeşitli sorular sorulmuştur. Örneğin Enes b. Malik, bir toplulukta şarap içmenin haram olduğuna dair bir hadis rivayet etmiştir. Orada bulunan bir kişi ona, “*Bu hadisi Hz. Muhammed'den (s.a.s.) mi işittin?*” diye sormuştur. Bunun üzerine Enes b. Mâlik, “*Ondan veya yalan söylemeyen birinden işittim. Allah'a yemin ederim ki biz ne yalan söyledik ne de yalanın ne olduğunu bilirdik*” şeklinde cevap vermiştir.⁶⁶

Bu ve benzeri rivayetler, sahâbenin birbirlerinden hadis rivayet etmede herhangi bir sakınca görmediklerini, aralarında yalan rivayette bulunmanın asla söz konusu olmadığını ve hadisi kimden duyduklarını belirtmeden senetsiz bir şekilde rivayette bulunduklarını göstermektedir. Bu durum da sahâbenin birbirlerine olan güvenini ifade etmektedir. Bu tür haberler, daha çok sahâbe için geçerlidir. Çünkü onlar, Hz. Muhammed'e (s.a.s.) bilerek veya sehven yanlış bir söz isnâd etmekten son derece kaçınmışlardır. Bu özelliklerinden dolayı da sahâbe, “*âdil*” olarak kabul edilmiş ve tenkîd dışında tutulmuştur. Netice olarak kanaatimizce ne Hz. Muhammed (s.a.s.) döneminde ne de büyük sahâbenin yaşadığı ilk dönemde yalan yere hadis uydurma faaliyetinin gerçekleştiğine dair bir söz söylemek mümkün değildir.

Hadis uydurma faaliyetleri, daha çok Hz. Osman'ın şahadetiyle başlayan karışıklık döneminde ortaya çıkmaya başlamıştır. Hz. Osman'ın şehit edilmesi ile neticelenen olaylar, hem o dönemi etkilemiş hem de etkileri

⁶⁵ Buhârî, “Cenâiz”, 33.

⁶⁶ Abdullah b. Vehb, *Müsned*, thk. Ebû Abdillâh Muhyiddin b. Cemâl el-Bekkârî (b.y: Dâru't-Tevhîd li İhyâi't-Turâs, 2007), 158.

günümüze kadar devam etmiştir. Nitekim bu olay, İslam tarihinin ilk büyük fitnesi olarak isimlendirilmiştir. Tabi ki hadis uydurma faaliyetlerinin yaygınlaşmasının çeşitli sebepleri vardır. Sahâbe döneminden itibaren ilerleyen süreçte Müslümanların çeşitli coğrafyalara yayılmaları neticesinde sosyolojik açıdan pek çok kırılma, ihtilaf ve bölünme meydana gelmiştir. Her şeyden önce özellikle Müslüman olan yeni toplumlarda İslam'ı yeterli derecede özümsememiş insanların sayısı hızla artmıştır. Bunun neticesinde Müslümanlar arasında özellikle dini zayıflık nedeniyle çeşitli sosyolojik ve psikolojik problemler yaşanmaya başlamıştır. Bu durum, Müslümanlar arasında siyasi ihtilafların meydana gelmesine zemin hazırlamıştır. Bu ve benzeri nedenlerden dolayı bazı insanlar tamamen art niyetle hadis uydururken, diğer bazıları da Hz. Muhammed'in (s.a.s.) hadislerini koruma düşüncesiyle ve iyi niyetle hadis uydurma cihetine gitmişlerdir.⁶⁷

İster iyi niyetle ister kötü niyetle yalan yere hadis uydurarak Hz. Muhammed'e (s.a.s.) isnâd etme faaliyeti, tarih boyunca Müslümanlar tarafından çok kötü ve çok çirkin bir davranış olarak kabul edilmiştir. Aslında yalan yere uydurulan hadislerin İslam coğrafyasında yaygınlaştırılması, akl-ı selim ve vicdan sahibi hiçbir Müslüman'ın yapabileceği bir iş değildir. Bu tür faaliyetler, İslam'ın saf ve temiz yapısına zarar vermiş ve Müslümanlar arasında itikadî ve siyasi birliği bozmuştur. Bunun bir sonucu olarak İslam âleminde çeşitli fırkalar ortaya çıkmıştır. Böyle bir tehlikeyle yüzleşen ilk dönem Müslümanları, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi hadis rivayetinin sağlam bir şekilde yapılabilmesi için isnâd sistemini ortaya çıkarmış ve bununla ilgili çeşitli kıstaslar ortaya koymaya başlamışlardır. Her önüne gelen kişinin rastgele hadis rivayet edemeyeceği ve rivayet edilen her hadisin de alınamayacağı Müslüman ilim adamları tarafından ifade edilmiştir. Hem hadisi korumak hem de bu alanda sağlam bir zemin oluşturmak için râvilerde “*adâlet*” ve “*zabt*” gibi temel özellikler, tespit edilmiştir. Bir hadisin sened açısından sağlam kabul edilebilmesi için, orada yer alan her bir râvinin adalet ve zabt özelliklerine sahip olması bir gerekliliktir. Dolayısıyla adalet ve zabt özelliklerine sahip olan her bir râvi, sened açısından güven ifade etmektedir. Bu nedenle bu özelliklere sahip olan her râvi, “*sika*”, “*sebt*” ve “*hüccet*” gibi vasıflara sahip kabul edilmektedir.

Râvi de bulunması gerekli olan “*adalet*” kelimesi, doğru davranmak, hakka uygun hareket etmek, istikamet sahibi olmak, insanlar arasında her türlü muamelede adaletle hükmetmek, insanlar arasında asla ayırım yapmamak, denk tutmak ve düzeltmek gibi anlamlara gelen “*adele-ya'dilu*”

⁶⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 135, Bağcı, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 105, Özdemir, *İsnâd Menşei ve Doğuşu*, 114

fiilinden türemiş bir isimdir. “*Adalet*” ve “*adl*” birbirlerinin yerine kullanılabilen iki eşanlamlı kelimedir. Bu iki kelime, doğruluk, dürüstlük ve şahadetine güvenilen kişi anlamlarına gelmektedir.⁶⁸

Hadis rivayetinde ise “*adalet*”, hadis nakleden tüm râvilerin, rivayet etme ehliyetine sahip olmaları demektir. Buna göre hadis rivayetinde bulunan her râvi, Kur’an-ı Kerim ve Hz. Muhammed’in (s.a.s.) hadislerinde yer alan emirlere uymalı ve yasaklarından da kaçınmalıdır. Ayrıca yaşadığı toplumda kişiliğini ve onurunu zedeleyecek söz ve fiillerden sakınmalıdır. Bununla beraber adalet vasfına sahip olan her bir râvi, Müslüman ve akl-i selim sahibi olmalı, bir de biyolojik açıdan da ergen olmalıdır. Ayrıca bir Müslüman olarak her râvî, sosyal yaşantısında fık ve fücordan uzak durarak takva sahibi olmaya gayret etmelidir. Bu vasıflara haiz tüm râviler hem sika hem de sağlam kabul edilmektedir.⁶⁹

Râvi de bulunması gerekli olan ikinci vasıf ise, “*zabt*” özelliğidir. Bu kelime, tam ezberlemek, herhangi bir şeyi güzel, sağlam ve yerinde yapmak, ikmal etmek, tashih edip düzeltmek ve yakalamak gibi anlamlar ifade eden “*zabeta*” fiilinden türemiş bir isimdir. “*Zabeta*” fiilin muzarisi, “*yazbutu*”, “*yazbitu*” ve “*yazbetu*” şekillerinde kullanılmaktadır.⁷⁰

Hadis rivayetinde ise “*zabt*”, herhangi bir râvinin işittiği bir hadis metnini hiçbir değişikliğe uğratmadan ezberinde tutması ve onu diğer bir râviye aktarma özelliğine sahip olmasıdır. Diğer bir ifadeyle “*zabt*”, râvinin metni iyi derecede ezberleyerek nakletmesi, şayet kendisine ait bir yazılı belgeden rivayette bulunuyorsa, o belgeyi gerektiği gibi muhafaza ederek değişikliğe izin vermemesi ve anlam itibarıyla rivayette bulunuyorsa, o metnin lafızlarının manaya delaletini iyi derecede bilmesi demektir. Dolayısıyla herhangi bir hadisi hafızasında tutabilme özelliğine sahip olan râviye, “*zabit*” adı verilmektedir.⁷¹

Senette yer alan tüm râviler, taşıdıkları bazı kusurlar nedeniyle tenkîd edilmekte ve bunun bir sonucu olarak adalet veya zabt özelliklerini kaybetmektedirler. Râvilerin sikâ olup olmamaları, bir râvi eleştiri disiplini

⁶⁸ Halil b. Ahmed, “adele”, *Kitabu'l-Ayn*, 3/110; İbn Manzûr, “adele”, *Lisânu'l-Arab*, 10/61

⁶⁹ Ebû Amr Osman b. Abdîrrahman b. Salah eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadis*, thk. Nureddin İtr (Beyrut: Daru'l-Fikri'l-Muâsir, 1998), 104 Abdülkerim Zeydân, ve Abdulkahhar Davud Abdullah, *Ulûmu'l-Hadis* (Dîmeşk: Müessesetü'r-Risâle, 2011), 63, Ahmed Muhammed Şakir, *el-Bâisu'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmi'l-Hadis* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 87; Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Hadis* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1992), 65, Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 27, Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 5; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü* (İstanbul: İFAV, 1993), 77; Yücel, *Hadis Usûlü*, 101

⁷⁰ Halil b. Ahmed, “zabeta”, *Kitabu'l-Ayn*, 3/6, İbn Manzûr, “zabeta”, *Lisânu'l-Arab*, 9/12, Luvis, “zabeta”, *el-Muncid*, 445.

⁷¹ İbnü's-Salah, *Ulûmu'l-Hadis*, 104; Zeydân, *Ulûmu'l-Hadis*, 65 ; Şakir, *el-Bâisu'l-Hasîs*, 87, Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Hadis*, 65, Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 511, Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 335; Çakan, *Hadis Usûlü*, 78, 95; Yücel, *Hadis Usûlü*, 106, Bağcı, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 275, Bağcı, *Hadis Rivayetinde Sahabenin Kavrama ve Nakletme Sorunu*, (Ankara: İlâhiyât, 2004), 56

olan “*cerh ve ta’dil*” ilmi ile ortaya çıkarılmaktadır. Bu ilim, râvileri adalet ve zabt kriterleri olan ve “*el-metâinü’l-aşere*” diye isimlendirilen on tenkit noktasına göre eleştirmekte ve bunun sonucunda râvilerle ilgili tespitler ortaya koymaktadır.⁷² Bunlardan beş tanesi râvinin adaletini ve diğer beş tanesi ise, zaptını konu almaktadır.

Tenkîd ilmi açısından râvilere yöneltilen eleştirilere, “*ta’n*” adı verilmektedir. Kelime olarak “*ta’n*”, yaralamak, kusurunu tespit etmek, itiraz etmek, dürtmek, bir şey ile delmek, batırmak, sokmak, karalamak, incitmek, ayıplamak, hakkında kötü konuşmak, karşı çıkmak, yanlış bulmak, bir şeyi delil ile çürütmek, aksini ispat etmek ve benzeri anlamlar ifade eden “*taane-yet’anu*” veya “*taane-yet’unu*” fiilinden türemiş bir isimdir. İsim olarak “*ta’n*”, kesici bir silah ile yaralamak, delmek, yermek, ayıplamak, bir şeye karşı çıkmak, itiraz etmek ve karşı koymak gibi anlamlara gelmektedir. Bu kelimenin cemi olan “*tuûn*”, iftiralar, asılsız sözler, karalamalar ve saldırılar anlamındadır. Aynı kökten türemiş olan “*met’an*” kelimesinin cemi, “*metâin*” şeklindedir ve bu kelime, yaralamalar, kusurlar, eksiklikler, kötü sözler ve hakaretler anlamlarını ifade etmektedir.⁷³ Senette yer alan râvilerin bu on tenkit açısından ele alınması bir hadisin sened açısından tenkîd edilmesi anlamı ifade etmekte ve hadisin sıhhati açısından son derece önem arz etmektedir. Dolayısıyla isnâd hadiste yer alan aslın yani metnin güven kaynağıdır.

4. Isnâd’ın Değeri

Hadis, İslam fıkında ikinci teşri kaynağı olarak kabul edilmektedir. Kur’an-ı Kerim’in ayetlerini açıklar ve tefsir eder. Hz. Muhammed (s.a.s.), Yüce Allah tarafından farz kılınan namaz, hac ve zekât gibi temel ibadetlerin nasıl uygulanacağını söz, fiil ve takrirleriyle uygulamalı bir şekilde göstermiştir. Bu açıdan Hz. Muhammed’in (s.a.s.) tüm Müslümanlara miras olarak bıraktığı hadisleri⁷⁴, son derece önem arz etmektedir. Nitekim konunun önemi hem pek çok ayette⁷⁵ hem de çeşitli hadislerde⁷⁶ dile getirilmektedir.

Hadis, metin ve sened olmak üzere temel iki unsurdan meydana gelmektedir. Metnin sıhhati ve sağlamlığı, senede ve senette yer alana

⁷² Emin Aşıkutlu, “Cerh ve Ta’dil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7/394-401.

⁷³ Halil b. Ahmed, “taene”, *Kitabu’l-Ayn*, 3/50, İbn Manzûr, “taene”, *Lisânu’l-Arab*, 9/122; Luvis, “taene”, *el-Muncid*, 466.

⁷⁴ Malik, “Kader”, 1; Bu hadis, aynı anlamda ancak farklı kelimelerle değişik kaynaklarda da geçmektedir. Bkz. Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 56; İbn Mâce, “Menâsik”, 84; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 3/26; el-Münâvî, Muhammed Abdurrauf, *Feyzu’l-Kadîr Şerhu’l-Camii’s-Sağîr* (Mısır: Matbaatu Mustafa Muhammed, 1938), 3/240.

⁷⁵ en-Nûr 24/63; el-Ahzâb 33/36; el-Haşr 59/7.

⁷⁶ Geniş bilgi için bkz. Wensinck, *el-Mu’cemü’l-Mufehres li Elfâzi’l-Hadis’in-Nebevî*, 2/555

râvilerin güvenilirliklerine bağlıdır. İsnâd, hadis açısından hayati öneme haizdir ve isnâd olmadan hadisin de hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü isnâd, hadisin güvencesidir. Metni sağlama almanın, korumanın ve uydurma girişimlerinden muhafaza etmenin en sistemli ve en disiplinli yoludur. Müslüman âlimler, Hz. Muhammed'e (s.a.s.) dair bilgileri rivayet ederken başvurdukları tek sistem isnattır. Esas itibarıyla hadis rivayetinde kullanmak için ortaya çıkarılan bu sistem daha sonra tarih, siyer ve tefsir gibi tüm İslâmî ilimler içinde kullanılmıştır. Nitekim bazı Arap müellifler, fıkra ve nükteli haberleri bile aktarırken bu sisteme başvurmuşlardır.⁷⁷ Müslüman âlimlerin bilgi aktarımında isnâd sistemini bu derece kullanmaları bilginin güvenliği açısından ne derece önemli olduğunu göstermektedir.

Hükümlerin istinbatında önemli bir başvuru kaynağı olan hadis, İslâmî bilgi kaynağı olarak çok değerlidir. Müçtehitlerin içtihadında ikinci delil olarak rol oynamaktadır. Pek çok müçtehit, rey ile hadis arasında kaldıklarında, hadisi tercih etmişlerdir. Aslında bir bilgi kaynağı olarak hadisi bu derece değerli kılan sağlam bir isnâd zincirine sahip olmak ve bununla ilk kaynağına ulaşabilmektir. Çünkü bu yolla hadislerin doğru olup olmadıkları kontrol edilmekte, isnâd sorgulaması yapılmakta ve böylece metnin sağlamlığı ortaya konmaktadır. Özellikle Hz. Osman döneminde meydana gelen fitne olayları, isnâd sorgulamasını mecburi kılmıştır. Çünkü hadislerin Hz. Muhammed'e (s.a.s.) ait olup olmadığını tespit edebilmenin ön önemli yolu, isnâd sistemi olmuştur. İsnâd sisteminin teşekkülü ve kullanımının geniş bir şekilde ele alınmış olması, onun önemini ortaya koymaktadır. Yine İsnâd zincirinde yer alan râvilerin kim oldukları, sıkâ olup olmadıkları, hadis bilgileri, rivayet ehliyetleri, hadis aldıkları kişileri görüp görmedikleri, aralarındaki zamansal bağlantı ve daha pek çok konu ele alınmıştır. Onları bu açıdan ele alan Ricâl, cerh ve ta'dil hadisin bir alt disiplini olarak ortaya çıkmıştır. Tüm bunlar hadise verilen bir değer sonucunu olarak ortaya çıkmış ve isnâd bir disiplin olarak geliştirilmiştir.⁷⁸

İsnâd sistemi en basit haliyle Hz. Muhammed (s.a.s.) döneminde kullanılmaya başlanmış ve daha sonra ise geliştirilerek hicrî birinci yüzyılın sonlarına doğru ilmî bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Sahâbe, "Hz. Muhammed (s.a.s.) şunu yaptı" veya "Hz. Muhammed (s.a.s.) şöyle buyurdu" gibi ifadeler kullanarak çok sayıda hadis nakletmişlerdir. Aynı şekilde bilgiyi sahâbeden ikinci el olarak öğrenen kişiler üçüncü kişilere bilgiyi aktarırken bilgi aldığı kişilerin isimlerine yer vermeleri haberin değeri açısından son

⁷⁷ Muhammed Mustafa el-A'zamî, *İslam Fıkhi ve Sünet/Oryantalist J. Schacht'a Eleştiri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 189; Bağcı, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 167

⁷⁸ el-A'zamî, *İslam Fıkhi ve Sünet/Oryantalist J. Schacht'a Eleştiri*, 190; Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 176, Özdemir, *İsnâd Menşei ve Doğuşu*, 140

derece önem arz etmiştir. Doğal olarak hadislerin yayılması için ilk dönemde sahâbenin ve tabiinin kullandıkları bu metot İsnâd sisteminin henüz gelişmemiş hali idi. Hicrî birinci asrın ortalarına kadar bu sistem o dönemde yaşanan kargaşalar nedeniyle büyük bir önem kazanmıştır. O dönemde yaşayan Müslüman âlimler, hem bilgiyi alırken hem de aktarırken daha ihtiyatlı davranmaya çalışmışlar ve ayrıca bilginin kaynaklarını tetkik etme yoluna gitmişlerdir.⁷⁹

Pek çok ilim adamı, hadis rivayetinde isnâd sistemini kullanmanın ne derece önemli ve değerli olduğunu ifade eden çeşitli açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu örneklerden bazalarına yer vermek istiyoruz:

İsnâd uygulamasının yaygınlaşmasında büyük gayretler gösteren Basralı meşhur hadis âlimi Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729), “*Sened ilmi dindir, dolayısıyla dininizi kimden aldığınıza dikkat ediniz*” diye uyarıda bulunarak isnâdın önemine dikkat çekmiştir.⁸⁰

Büyük muhaddis ve fâkih bir âlim olan Abdullah b. el-Mübârek (181/797), “*sened dindendir. Şayet sened olmasaydı dileyen dilediğini rivâyet ederdi*”⁸¹ diyerek senedin rivayet açısından ne derece önemli olduğuna dikkat çekmiştir.

Resmi anlamda hadisi ilk defa tedvîn eden ilk âlim İbn Şihâb ez-Zührî'dir (ö. 124/742). O, bir seferinde hadis rivayet ederken, talebesi Süfyan b. Uyeyne (ö. 198/814) kendisine hadisi isnâdsız rivayet etmesini istemiş ve o da kendisine, “*dama yani yükseğe merdivensiz mi çıkmak istiyorsun?*” diye hatırlatmada bulunarak, hadis rivayetinde isnâd kullanımının elzem olduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir. ez-Zührî konu ile ilgili başka bir ifadesinde, “*İsnâd, hadisin süsüdür. Kim hadisi isnâdıyla rivayet etmeye önem verirse, mutlu olur*”⁸² demiştir.

Büyük hadis ve fıkıh âlimi Ebû Amr Abdurrahman b. Amr b. Yuhmid el-Evzâî (ö. 157/773), “*İsnâd yok olursa, hadis ilmi de yok olur*”⁸³ diyerek hadis rivayetinde isnâd kullanımının ne derece önemli olduğuna dikkat çekmiştir.

Şu'be b. el-Haccâc (ö.160/776), “*içinde haddesenâ veya ahberenâ olmayan her hadis kıymetsiz ve önemsizdir*”⁸⁴ ifadesini kullanarak, hadis

⁷⁹ el-A'zamî, *İslam Fıkıhı ve Sünnet/Oryantalist J. Schacht'a Eleştiri*, 190.

⁸⁰ Müslim, “Mukaddime”, 5; Hatip el-Bağdâdî, *Kitâbu'l-Kifâye fî ilmi'r-Rivâye*, 122.

⁸¹ Müslim, “Mukaddime”, 5; İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbni's-Salâh fî Ulûmi'l-Hadîs*, 163.

⁸² Abdülkerim b. Muhammed es-Semânî, *Edebu'l-İlmâ ve'l-İstimlâ*, thk. Max Weisweiller (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1981), 6; Özdemir, *İsnâd Menşei ve Doğuşu*, 142.

⁸³ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber, et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-Meânî ve'l-Esânîd, thk. Mustafa b. Ahmed el-Ulvî ve Muhammed Abdulkadir el-Bekrî (Mağrib: Vizâretu'l-Umûmi'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1387), 1, 57; Özdemir, *İsnâd Menşei ve Doğuşu*, 143.

⁸⁴ Hasan b. Abdurrahman er-Râme Hürmûzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, thk. Muhammed Accâc el-Hatib (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1971), 517; Özdemir, *İsnâd Menşei ve Doğuşu*, 143.

rivayetinde bu tür rivayet lafızlarının hadis metnine kattığı değeri izah etmiştir.

Süfyân e-Sevrî (ö.161/777), “*isnâd Müslümanın silahıdır, dolayısıyla silahı olmayan Müslüman ne ile savaşıacaktır*”⁸⁵ diyerek bilgi aktarımında isnâd kullanımının ne kadar kıymetli olduğunu ifade etmiştir.

Muhammed b. İdris eş-Şafiî (ö. 204/819), “*isnâdsız hadis talep eden kişi, geceleyin odun toplayıp içinde yılan olduğunu bilmeksizin bir demetini yüklenen kişi gibidir*”⁸⁶ diyerek hadis rivayetinde isnâd kullanımının sağlam ile çürük hadislerin tefrikinde büyük öneme haiz olduğunu ifade etmiştir.

Yûsuf Zâhir Efendi, İslam dini açısından isnâdın değerini ve işlevini şu veciz sözlerle açıklamıştır:

“İslâm’da isnâdın yerleşmesi ve adeta dini bir mahiyet kazanması İslâm’ın genişlik ve ulviyetinden ve Cenâb-ı Azîm’in (as.) adalet ve insâfı ile donanmış bulunmasındandır ki din ile zıt olmayanı, din ve millet için fayda ve iyilik olan güzel şeyler İslâm’a kabul edilmiştir. Bu da dinin ve Peygamber-i âlî-i şânın ne kadar büyük meziyetlere sahip olduğunu ve İslâm’da kat’i surette taassub ve zorlama bulunmadığına işaret eder. İslâm dinimizin ve faydalı hükümlerinin tahrif ve tağyir suretiyle değişim ve bozulmaya uğratılmayarak sağ salim ve korunmuş kalması bu sayededir. Eğer dinin başlangıcında isnâd saygı gösterilen ve müracaat edilebilir bir şey olmasaydı geçmiş dinler ve onların ahkâmları gibi bozulmaya ve değişmeye maruz kalmasından korkulurdu. Cenâb-ı Hâk dinlerin sonuncusu olan İslâm’ı isnâd ile muhafaza buyurdu. İslâm’da yalnız Kur’ân-ı Kerim ve hadis değil, bunlardan istinbat olunan ahkâm-ı asliyye ve fer’iyyede, istinbât eden imamlardan isnâd yolu ile nakledilmiştir.”⁸⁷

İsnâd sistemi, hadislerin muhafazası ve sonraki nesillere sağlam bir şekilde nakledilmesi açısından önemli bir işlev görmüştür. İsnâd zincirinde yer alan her bir râvi bir dipnot hükmünde olmuş ve ayrıca bir yazılı kaynağa işaret etmiştir. Bu da nakledilen hadislerin güvenilirliği açısından büyük önem arz etmiştir. Bu konuyu büyük İslam bilim tarihçisi Merhum Fuat Sezgin(ö. 1440(2018) hem çeşitli konferanslarda hem de yıllar önce hazırladığı doçentlik tezi olan “*Buharî’nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*” adlı eserinde geniş bir şekilde ele almış ve konuyu pek çok örnekle delillendirerek ispatlamaya çalışmıştır. Nitekim onun bu iddiası hem

⁸⁵ el-A’zamî, *İslam Fıkhi ve Sünnet/Oryantalist J. Schacht’a Eleştirisi*, 189.

⁸⁶ Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Medhal ilâ Kitâbi’l- İklîl*, thk. Fuad Abdulmunim Ahmed (İskenderiye: Dâru’d-Da’ve, ts.), 28; Özdemir, *İsnâd Menşei ve Doğuşu*, 144.

⁸⁷ Zâhir Efendi, “İslâm Tarihinde İsnâd”, 17/34, 507-525.

isnâd sisteminin hadislerin korunmasında icra ettiği görevin değerini ortaya koymuş hem de temel hadis kaynaklarının tasnifinde yeni bir sayfa açmıştır. Onun bu teorisi halen hem İslam bilim dünyasında hem de oryantalist çevrelerde tartışılmaya devam etmektedir. Sezgin'in konuyla ilgili bazı sözleri şöyledir:

“Hadis rivayetlerinin arkasında yazılı kaynaklar vardır. Zira önceleri şimdiki gibi kitaplarda dipnot olarak kaynak eser gösterilmezdi. Direkt, şahıs ismi yazılırdı. Bir rivayet, zincirine göre sıralanır ve aynı zamanda da yazılı bir kaynağa dayanırdı. Beni biliyorsunuz. Oryantalistleri daima hürmetle anarım. Onlardan çok şeyler öğrendik. Ama bazı sahalarda, özellikle teoloji sahasında, onlar Hristiyan oldukları için, bu konuya başka gözle bakmaktadırlar. Ancak onları affediyorum. Fakat bu rivayet zinciri meselesini anlamamış olmaları, affedilemez bir şeydir. Bugün, Ezher Üniversitesi'nin bazı Profesörleri de, bunu yanlış anlamaktadırlar.”⁸⁸

“Hadis rivayetlerindeki nakillerde, ‘Filan falana, o da filana, o da bana söyledi ki’ şeklindeki nakiller birer dipnot hükmündedir ve bu nakillerin arka planında yazılı kaynaklar bulunmaktadır. Başta oryantalistler olmak üzere, bazı Müslüman bilim adamları bile, bunların sadece sözlü rivayetler olduklarını zannetmektedirler. Gerçi batılılar, Müslümanların pek çok ilmi kaynaklarını tercüme edip alırken, dipnot veya kaynak göstermediler ve o eserleri kendi isimleri ile yayımladılar.”⁸⁹

“Eski kaynaklardaki hadislerin ve diğer haberlerin, salahiyyetli râvilerinin isimleriyle birlikte ayrı ayrı veya bütün halinde daha sonraki eserlerde ortaya çıkmaları fenomeni, eski İslam âlimlerinin de istisnasız malumuydu. Bu erken dönem kendilerine uzak olmadığından, onlar kaynakları tanıyorlardı. Bu nedenle onlar bize kaynaklara ilişkin ya çok nadiren ya da tamamen tesadüfi olarak herhangi bir imada bulunmuşlardır. Bu yüzden bizzat kendimiz kitaplardaki isnâdlar sayesinde kaynakların birbirleriyle olan bağımlılığını tanımak, buna bağlı olarak İslam'ın erken dönemine ait büyük ölçüde kaybolmuş edebiyatın yeni parçalarını tespit etmek ve hatta bazı eserleri tamamen yeniden inşa edebilecek bir yol bulmak durumundayız. İslam edebiyatının ilk kaynaklarını tespit edebilmek için, her şeyden önce isnâdın ilk kez hicrî ikinci ve üçüncü asırlarda

⁸⁸ Fuat Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, söyleşi: Sefer Turan (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 75; İrfan Yılmaz, *Yitik Hazinenin Kâşifi Fuat Sezgin*, (İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2009), 71; Ali Karakaş, *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 122

⁸⁹ Sezgin, *İslâm Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar*, 20, Karakaş, *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*, 123.

ortaya çıktığı ve râvi isimlerinin sonradan uydurulmuş olduğu tarzındaki eski peşin fikrin bırakılması gerekmektedir. Bunun dışında, ilk asırlardan bize ulaşan kaynaklarda geçen râvi isimlerinin tam bir indeksi hazırlanmalıdır. Bu indekslerin karşılaştırılması, bize ortak isnâdların daha geniş bir düzlemde araştırılması imkânı verecektir.”⁹⁰

Sezgin’den yaptığımız tüm bu alıntılar, İsnâdın temel hadis kaynaklarının oluşumunda ne denli önemli olduğunu, rivayet zincirinde yer alan her bir râvinin bir yazılı esere işaret ettiğini ve durumunda bu gün için elimizde bulunan hadis külliyyatının sağlamlığına ciddi anlamda katkı sunduğunu anlatmaktadır. Yine ona göre, rivayet zincirinde yer alan râviler, kendilerinden önceki râvilerden hadis nakledince, kendileri ve onları dinleyenler, bu nakillerin kimlere ve hangi yazılı belgelere dayandığını bilmekteydiler. Ancak onlar çoğu zaman o yazılı belgelere atıfta bulunmuyorlardı. Çünkü o zaman için, bu durum bilinen bir bilimsel gerçek idi. Fakat daha sonraki nesiller, bunun farkında değillerdi. Ona göre, temel hadis literatürü genel anlamda yazılı belgelere dayanmaktadır. Dolayısıyla bizzat kendimiz, kitaplardaki isnatlar sayesinde kaynakların birbirleriyle olan bağımlılığını tanımak, buna bağlı olarak İslâm’ın erken dönemine ait büyük ölçüde kaybolmuş edebiyatın yeni parçalarını tespit etmek ve hatta bazı eserleri tamamen yeniden inşa edebilecek bir yol bulmak durumundayız.

Sonuç

Yüce Allah, kâinatı yoktan var etmiş ve insanı da eşref-i mahlukât olarak halk etmiştir. İnsanoğlunun haktan ve doğrudan ayrılmaması için hem kutsal kitaplar hem de peygamberler göndermiştir. Hiç şüphesiz en son gönderilen peygamber ise Hz. Muhammed’dir (s.a.s.). Bu çalışmamızda vardığımız sonuçları maddeler halinde şöyle sıralamamız mümkündür:

1- Yaklaşık 23 yıl peygamberlik yapmış olan Hz. Muhammed (s.a.s.), inen vahyi önce hayatına uygulamış ve akabinde ise tebliğ etmiştir. Mekke’den Medine’ye gelir gelmez Dârus’-Suffe’yi inşa etmiş ve burada çok sayıda sahâbî yetiştirmiştir.

2- Sahâbe’de onu adım adım takip etmiş, ilminden istifade etmiş, duyduklarını ezberlemiş, yazmış ve nakletmiştir. Ayrıca çeşitli problemlerin çözümü için ona başvurmuş ve ondan öğrendiklerini hayatlarına uygulamışlardır. Kimi sahâbî duyduklarını ezberlemiş kimileri de hem ezberlemiş hem de yazıya geçirmiştir.

⁹⁰ Sezgin, *Buhârî’nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* (Ankara: OTTO, 2012), 48, Karakaş, *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*, 137

3- Hadis rivayetinde isnâd kullanımı ve râvi sorgulaması basitte olsa henüz Hz. Muhammed (s.a.s.) hayatta iken başlamış ve daha sonra da devam etmiştir. Özellikle Hz. Osman'ın şehadetine müteakip Müslümanlar arasında kargaşa, ihtilaf, güvensizlik ve fitne baş göstermeye başlamış ve tüm bunlarının neticesinde art niyetli bazı insanlar rastgele hadis uydurmaya başlamışlardır. Bunu gören pek çok sahâbî ve tabii tedbir maksadıyla isnâd sorgulaması başlatmış ve böylece her önüne gelenden hadis almamaya başlamıştır. Özellikle Hicri birinci asrın ortalarından itibaren kademeli bir şekilde İsnâd ilmi bir disiplin haline gelmeye başlamıştır. Senette yer alan râvilerle ilgili adalet ve zabp kriterleri tespit edilmiş ve böylece sağlam olanla olmayan râviler birbirinden ayırt edilmiştir.

4- İlmî bir disiplin olarak isnâd, hadisin senedini “*haddesenâ*”, “*ahberenâ*”, “*enbeenâ*”, “*enne*”, “*an*”, “*kale*” ve benzeri rivayet sıgalarıyla birlikte ifade ederek sözün veya haberin metnini kaynağına ulaştırmak ve râvileri sırasıyla zikretmek şeklinde tanımlanmıştır.

5- Pek çok Müslüman âlim, bu sistemin sadece Müslümanlara ait özel bir ilmi disiplin olduğunu ve Allah'ın bir Lütü olduğunu ifade etmiştir. Bu sistem sayesinde İslam her türlü tahrifattan korunmuş ve hadisler koruma altına alınmıştır. İsnâdın Hadisler açısından ne derece değerli olduğu hem selef hem de muasır âlimler tarafından çeşitli vesilelerle ifade edilmiştir.

6- İsnâd, bir sistem olarak sadece Müslümanlar tarafından kullanılmış olmakla beraber cahiliye dönemi Arapları tarafından da ibtidai anlamda da olsa kullanılmıştır. Nitekim nasıl kullanıldığıyla ilgili çeşitli örnekler vardır.

7- Çeşitli oryantalistler isnâdın Müslümanlara has bir sistem olmadığını dile getirmeye çalışmış, Yahudilik, Hristiyanlık ve Budizm gibi dinlerde de kullanıldığını iddia etmişlerdir. Bizce onların bu yaklaşımı, tamamen ön yargılı ve ilmi temellerden yoksundur. Zorlama, duygusal ve ütöpik bir yaklaşımdır. Aslında verdikleri çeşitli örneklerde iddialarını çürütür durumdadır. Belki de bu iddiaları kutsal metinlerine itimad kazandırma çalışmasından başka da bir şey değildir. Nitekim insaf sahibi bazı oryantalistler de, Müslümanlara yakın bir düşünceyle onlara karşı çıkarak bu sistemin Müslümanlara ait olduğunu dile getirmişlerdir.

Kaynakça

- “Apokrif”, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Apokrif>, Erişim: 09 Haziran 2025.
“Kanonik”, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kanonik>, Erişim: 09 Haziran 2025.
“Karaim”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Karaim_Yahudili%C4%9Fi, Erişim: 09 Haziran 2025.
“Sefarad”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Sefarad_Yahudileri, Erişim: 09 Haziran 2025.
A'zamî, Muhammed Mustafa. *İslam Fıkhı ve Sünnet Oryantalist J. Schacht'a Eleştiri*, çev. Mustafa Ertürk. İstanbul: Z Yayıncılık, 1996.

- Ahterî, Mustafa b. Şemsuddin el-Karahisârî. *Ahterî Kebîr*. Dersaadet: 1310.
- Akalın, Şükrü Halûk vd. "maruf", *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Akseki, Ahmed Hamdi. *İslâm Dini*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, ts.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.
- Bağcı, H. Musa. *Hadis Rivayetinde Sahabenin Kavrama ve Nakletme Sorunu*. Ankara: İlâhiyât, 2004.
- Bağcı, H. Musa. *Hadis Tarihi ve Usûlü*. Ankara: Bilay Araştırma Yayınları, 2018.
- Bekkârî, Abdullah b. Vehb. *Müsned*, thk. Ebû Abdillâh Muhyiddin b. Cemâl. [b.y.] Dâru't-Tevhîd li İhyâi't-Turâs, 2007.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğire. *Sahîh*. Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Çakan, İsmail Lütfi – Solmaz, N. Mehmed. *Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*. İstanbul: Altınoluk, 1994.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Usûlü*. İstanbul: İFAV, 1993.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eşas es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid. İstanbul: Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Evgin, Abdulkadir. *Hadislerde Hızır-Gayb İlişkisi*. Ankara: İlâhiyât, 2007.
- Graham, William Albert. "Traditionalism in Islam: An Essay in Interpretation", *The Journal Interdisciplinary History*, 23/3 (1993), s. 495-522.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullah. *el-Medhal ilâ Kitâbi'l-İklîl*, thk. Fuad Abdulmunim Ahmed. İskenderiye: Dâru'd-Da've, ts.
- Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî. *Kitabu'l-Ayn*, thk. Abdulhamid Hendâvî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Hatip el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali Ebûbekr. *Kitâbu'l-Kifâye fî ilmi'r-Rivâye*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988.
- Hatipoğlu, Haydar. *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2012.
- Hıdır, Özcan. *Yahudi Kültürü ve Hadisler*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.
- Horovitz, Josef. "Alter und Ursprung des Isnad", *8/44 Mişna/Babil Talmud'u*.
- Itr, Nureddin. *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadis*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-Meânî ve'l-Esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Ulvî – Muhammed Abdulkadir el-Bekrî. Mağrib: Vizâretu'l-Umûmi'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1387.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed. *Müsned*. Beyrut: ts.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd. *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ahvâlu ve'n-Nihel*. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, ts.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İmaduddin İsmail. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1969.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. *Sünen*. Mısır: İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuh, ts.
- İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sadr, 2014.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyuddin Ahmed b. Abdülhalim. *Minhâcû's-Sünneti'n-Nebeviyye*, thk. Muhammed Râşid Sâlim. Riyad: Camiatu İmam Muhammed, 1986.
- İbnu'l-Esîr, Mecdüddin Ebû's-Sâdât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî. *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadis ve'l-Eser*, thk. Halil b. Me'mûn Şeyhâ. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2011.

- İbnu's-Salah, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî. *Mukaddimetu İbni's-Salah fî Ulûmi'l-Hadis*. Beyrut: Müessesetu'l-Kutubis-Sekâfe, 1999.
- İbnu's-Salah, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî. *Ulûmu'l-Hadis*, thk. Nureddin Itr. Beyrut: Daru'l-Fikri'l-Muâsir, 1998.
- İsfahânî, Ebû Mûsa Muhammed b. Ebî İsa el-Medînî. *el-Mecûu'l-Muğîs fî Ğarîbi'l-Kur'an ve'l-Hadis*, thk. Abdulkirim el-Azbâvî. Mekke: Câmîatu Ummi'l-Kura, 2005.
- İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed er-Rağîb. "feseke", *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnan Dâvûdî. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2011.
- Kanar, Mehmet. "ma'rûf", *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Derin Yayınları, 2003.
- Karakaş, Ali. *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Karaman, Hayrettin. *Hadise Dair İlimler ve Hadis Usulü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Kattân, Menna'. *Mebâhis fî Ulûmi'l-Hadis*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1992.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayıncılık, 1992.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdurrezzak el-Mehdî. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-Arabî, 2006.
- Küçük, Raşit. "İsnad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 23 (2001), s. 154-159.
- Luvis, Ma'lûf el-Yesûî. "berre", *el-Muncid fi'l-Luğati ve'l-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1986.
- Malik, Ebû Abdillâh b. Enes. *el-Muvatta'*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. *en-Nuketü ve'l-Uyûn*, thk. es-Seyyid Abdilmaksûd Abdurrahim. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012.
- Münâvî, Muhammed Abdurrauf. *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Camii's-Sağîr*. Mısır: Matbaatu Mustafa Muhammed, 1938.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *Sahîhu Müslim*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1998.
- Naim, Ahmet. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi Mukaddimesi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1970.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman b. Şuayb. *Sünen*. Mısır: Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1964.
- Nöldeke, Theodor. *Geschichte des Qorâns*. Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1919.
- Okiç, M. Tayyib. *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*. İstanbul: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Osman Yalçın Matbaası, 1959.
- Okiç, M. Tayyib. *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri*. İstanbul: Nûn Yayıncılık, 1995.
- Özdemir, Ahmet. "Sözlü ve Yazılı Kaynaklar Arasında Hadis Rivayeti", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14/77 (2021), s. 1341-1350.
- Özdemir, Veysel. *İsnâd Menşei ve Doğuşu*. İstanbul: Hikmet Evi, 2020.
- Özek, Ali. *Hadis Ricâli*. İstanbul: Fatih Matbaası, 1967.
- Râme Hürmûzî, Hasan b. Abdurrahman. *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, thk. Muhammed Accâc el-Hatib. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1971.
- Robson, James. "The Isnad in Muslim Tradition", *Hadith: Origins and Developments (The Formation of the Classical Islamic World)*, ed. Harald Motzki, 28 (2004), s. 163-174. Great Britain: Ashgate Publishing.
- Semânî, Abdulkirim b. Muhammed. *Edebu'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*, thk. Max Weisweiller. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1981.
- Sezgin, Fuat. *Bilim Tarihi Sohbetleri*, söyleşi: Sefer Turan. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Sezgin, Fuat. *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*. Ankara: Otto Yayınları, 2012.

- Suyûtî, Ebü'l-Fadl Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. Beyrut: l-Mektebetü'l-Asriyye, 2011.
- Şâkir, Ahmed Muhammed. *el-Bâisu'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Camîu'l-Beyân an Te'vîli Ayı'l-Kur'ân*, thk. Mahmud Şakir. Beyrut: Daru İbn Hazm, 2013.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir. Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1937.
- Toprak, Mehmed Said. *Talmud ve Hadis Sözlü Rivayet Teknikleri Özelinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Wensinck, Arent Jan. *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî*. Leiden: Mektebetu Bril, 1936.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Peygamber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 34 (2007), s. 257-262.
- Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*. İzmir: Anadolu Yayınları, 1991.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usûlü*. İstanbul: İFAV, 2012.
- Zâhir Efendi, Yusuf. "İslâm Tarihinde İsnâd", çev. Sadettin Gürman, *İstem Dergisi*, 17/34 (2019), s. 507-525.
- Zeydân, Abdulkерim – Abdulkahâr Ravâd Abdullah. *Ulûmu'l-Hadîs*. Dımeşk: Müessesetür'r-Risâle, 2011.